

HUSHEGYI GÁBOR

Modernizmus – modern klasszicizmus – új realizmus

A *FORUM* (1931 – 1938) képzőművészeti, építészeti és építőipari folyóirat művészet- és kultúrtörténeti jelentősége a cseh-szlovák és magyar értelmezési keretben*

GÁBOR HUSHEGYI

Modernism—Modern Classicism—New Realism. The Art and Cultural Historical Significance of the *FORUM* (1931–1938) Journal for Fine Arts, Architecture, and Construction, within the Czech–Slovak and Hungarian Interpretive Frameworks

Keywords: Forum (1931–1938); art periodical; Pressburger Kunstverein; SZUM: Pioneer Artists of Slovakia (Szlovenszkói Úttörő Művészek); functionalism; modern classicism; new realisms; Neue Sachlichkeit; Entartete Kunst; new photography

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i3.03>

Sajátságos az a történelmi és kulturális közeg, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamának – a Csehszlovák Köztársaság – művészete formálódott és fejlődött a két világháború között. Ezt a két évtizedet komoly államjogi, politikai, gazdasági, szociális és kulturális konfliktusok, kirekesztések, jogtalanságok terhelték. Tetten érhető volt a cseh–német, a szlovák–cseh és a szlovák–magyar viszonyban, ami a kulturális és a művészeti életre is hatással volt. Általánosságban azonban egy markáns nyugat-európai, a világra nyitott, főképpen francia-szemléletű kulturális politika érvényesült az állam részéről, amely mellőzte a szélsőséges és kizárólagos elkötelezettséget izmusok és trendek mellett. Prága, Brünn, Pozsony épületei, amelyek e korszakban születtek, bizonyítják, hogy megfért egymás mellett az építészeti avantgárd (konstruktivizmus, purizmus, funkcionalizmus), az új ország nemzeti stílusa utáni vágy (rondokubizmus) és a modern (egyesek szerint a hagyományos) klasszicizmus is. A képzőművészetben pedig a kubizmus és az expresszionizmus mellett a maga útján fejlődött a neoklasszicizmus, a mágikus realizmus, az új realizmusok festészete és szobrászata,

* A tanulmány a Kisebbségi Kulturális Alap támogatásával (21-170-00456) jött létre. Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

de még az új fotóművészet is, amelynek legmarkánsabb vonalát a Neue Sachlichkeit, azaz az új tárgyilagosság képviselte. E sokszínűség megnyilvánult a korabeli sajtótermékekben is, amelyek a művészeti elkötelezettségek mentén születtek és múltak ki. Olyan folyóiratok jelentek meg, amelyek lapjain ádáz viták dúltak egy-egy művészeti igazság védelme érdekében. Csaknem természetes volt a kulturális, képzőművészeti és építészeti folyóiratok soknyelvűsége, a cseh és szlovák mellett főképpen francia és német nyelvű közléseknek adtak teret. Ebbe a keretbe lépett 1931-ben a pozsonyi *Forum*, amely a cseh és szlovák lapokkal egybevetve egy sajátossággal, nevezetesen nemzetiségi attitűddel is rendelkezett, ami megkülönböztette őt a többiektől. Így a szaklap kezdeti háromnyelvűsége, majd a német–magyar kétnyelvűsége egy további értelmezési síkot is kínál. A Szőnyi Endre főszerkesztésében nyolc évfolyamot megélt művészeti folyóirat jelentős helyet foglal el a csehszlovákiai cseh és szlovák, valamint a (cseh)szlovákiai magyar nyelvű szakmai sajtó történetében. Tanulmányunkban a folyóirat általános bemutatását végezzük el, különös figyelmet szentelünk a korabeli cseh-szlovák és magyarországi kontextusnak és fogadtatásnak, ám elsődleges célunk értékelni a *Forum* magyar nyelvű képzőművészeti tartalmát, művészetszemléletét, prioritásként kiemelt témáit. Nem célunk az építészeti tartalom, sem a német képzőművészeti közlések értékelése, valamint a *Forum* fogadtatása a német nyelvterületen. Rámutatunk a legújabb *Forum*-kutatásokra és a jövőre váró feladatokra.

1. A *Forum*-kutatás legújabb irányai

Közel másfél évtizeddel ezelőtt Buday Péter építészettörténész joggal tette fel zavarba ejtő kérdését a pozsonyi *Forum* folyóirat kapcsán: „hogyan kerülhetett a feledés határára”, lehettek-e „ennek okai a *Forum* kozmopolitizmusa és kisebbségi háttere?” (Buday 2012, 62. p.) E felvetések még ma is relevánsak, ám állíthatjuk, hogy több irányból is előrelépés tapasztalható a kutatások terén, főképp Csehországban, részben Szlovákiában. Brünne, a német–cseh kulturális és művészeti örökséget tudatosan ápoló megyeszékhelyre vezetnek a legjelentősebb eredmények száalai, személy szerint Jindřich Chatrný építészettörténészhez, aki már 2010-ben elemezte a *Forum* nyolc évfolyamát a brünni építészet szempontjából, és elsőként hívta fel a figyelmet Szőnyi Endre főszerkesztő és František Kalivoda építész, műkritikus, lapszerkesztő, kultúra-szervező eredményes együttműködésére. (Chatrný 2010, 97–115. p.) E kutatás kibővítése révén szerezhettünk további értékes részletekbe menő ismereteket a brünni művészeti színtér, František Kalivoda és a *Forum* kapcsolatáról, ugyanúgy Moholy-Nagy László fotó- és művészetelméletének korabeli csehországi fogadtatásáról. (Chatrný–Svobodová 2024) A brünni székhelyű Műegyetem építészeti kara (Fakulta architektury VUT) és a pozsonyi Szlovákiai Műegyetem építészeti karának építészeti tanszéke (Katedra architektúry SvF STU) közös tudományos konferenciát szervezett *Forum* &

česko-slovenská moderna címmel 2018-ban a morvaországi Modern Építészeti Módszertani Központban. (Bránický 2018)¹ A konferenciakötet kapcsán ismét Jindřich Chatrný tanulmányát kell kiemelni, amely a folyóirat építészettörténeti jelentőségére fókuszált. (Chatrný 2018, 39–50. p.) Eva Borecká szlovák kutató pedig részben vállalta be a *Forumot*, mégpedig annak Szőnyi Endre és Wimmer Ferenc személye vonatkozásában. (Borecká 2018a, 67–69. p.; Uő 2018b, 49–50. p.) Szlovákiában több irányban haladtak a kutatási projektek, ám folyóiratunkat egyik sem vállalta fel témaként. Elsősorban az építészettörténészek összefoglaló értékeléseiben jelenik meg a *Forum*, ám ezek leggyakrabban megegyeznek a Matúš Dulla és Henrieta Moravčíková 20. századi szlovákiai építészeti elemző monográfiájának pontos és lényegre törő mondataival. (Dulla–Moravčíková 2002, 137–138., 284. p.) Tény, hogy ez a periodikum megkezdhetetlen egy-egy két világháború közötti építészszemélyiség monografikus feldolgozásakor, minimum az értékes dokumentáció és képanyag, valamint a hiteles hivatkozások miatt. Ezt látjuk pl. Henrieta Moravčíkovánál, aki Weinwurm Frigyes életművét dolgozta fel. (Moravčíková 2014) Részletesebb ismeretek felhozatalát eredményezte az intézmények és a szervezetek kutatása, e tárgykörben főképp a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (a Pressburger Kunstverein) kínált alkalmat arra, hogy nagyobb terjedelemben elemezze a *Forum* jelentőségét, elvégre a művészegylet volt annak kiadója és egyben tematikai szintű kedvezményezettje. Sok információ közlése ellenére is ez a folyóirat meglepően szerény figyelmet kapott a Zuzana Francová, Želmíra Grajciarová és Marta Herucová 2006-ban megjelent könyvében. (Francová–Grajciarová–Herucová 2006, 137–138. p.)² Jelentős várakozások előzték meg a „pozsonyi Bauhausnak”³ is nevezett Iparművészeti iskola, azaz a ŠUR kutatásának eredményeit, mert az ezer szállal fonódott össze a *Forummal*. Mindenképpen alapműnek számít Iva Mojžišová monográfiája, amelyben az iskola és az egykori Bauhaus személyiségeinek, valamint Kállai Ernő és a *Forum* folyóirat kapcsolatát elemzi. (Mojžišová 2013, 125–137. p.) Erre az alapkutatásra építhetett a Szlovák Dizájnközpont (Slovenské centrum dizajnu) azon 2014 és 2020 között megvalósított projektje, amely keretében Sonia de Puineuf az 1930-as években Szlovákia területén megjelent szak-

-
- 1 A konferencia 2018. november 13-án valósult meg Brűnnben. Szervezők: Fakulta architektury VUT Brno, Katedra architektury SvF STU Bratislava, Metodické centrum moderní architektury v Brně.
 - 2 E kiadvány sajnálatos módon számos téves információt közölt, lásd a könyvkritikát: Hushegyi 2006.
 - 3 A szlovák és a magyar szakirodalom előszeretettel használja epiteton ornansként a „szlovák / pozsonyi Bauhaus” jelölést, ám a racionalitás talaján maradvá tanonciskoláról volt szó, ahol a Bauhaus ihlette a képzés módszertanát és elveit. Több jeles egykori Bauhaus-személyiség látogatta meg az iskolát, tartottak előadásokat, a tanárok jeles személyiségek voltak, ám a diákok köréből nem kerültek ki meghatározó művészszemélyiségek.

mai folyóiratokra figyelt. (Puineuf 2021, 343–361. p.) Kutatási fókuszában azonban a tipográfiára és a szlovák–francia kapcsolattörténetre irányult, így folyóiratunk csak epizodikus szerepet kapott. Az építészet- és intézménytörténeti kutatások mellett a két világháború közötti korszak képzőművészetét értékelő projektek jelentenek még érdemi előrelépést. Kiss-Szemán Zsófia, a Pozsonyi Városi Galéria főkurátora nemzetközi projektek keretében közép-európai kontextusban pozícionálta a *Forumot*, főképp képzőművészeti tartalmait illetően. (Kiss-Szemán 2019, 133–143. p.) A *Forum* Magyarországon sem vált kutatási témává, ám létét és jelentőségét folyamatosan jegyzik. (Szűcs 2020, 9. p.; Albertini 2003) Számba véve az imént felvázolt kutatási területek új eredményeit, kijelenthető, hogy szlovák nyelven továbbra is Buday Péter 2009-ben publikált tanulmánya a legteljesebb (Buday 2009, 63–69. p.), mint ahogy érvényes ez Buday magyar nyelvű közlésére is. (Buday 2012)

2. *FORUM*: Művészeti, építészeti és építőipari folyóirat

2.1. A folyóirat alapítása és többnyelvűsége

Zapletal Andre Lipót, azaz Szőnyi Endre (Jászberény, 1885. okt. 13. – Pozsony, 1968. aug. 23.) építészeti diplomát Winterthurban (1907),⁴ szakmai gyakorlatot Svájcban és Párizsban szerzett, ez utóbbi helyszínen művészeti képzésben is részt vett a Julian Akadémián (1909–1910).⁵ Az első világháborúban az olaszországi fronton töltött katonai szolgálatot, onnan 1918-ban érkezett vissza Pozsonyba. A Ferenc József császár Lovagkeresztjével kitüntetett Andreas Zapletal⁶ ekkor kérvényezte névváltoztatását Szőnyire,⁷ és vizsgára jelentkezett Budapesten, ahol 1918. július 23-án megszerezte az építőmesteri teendők önálló teljesítésére és vezetésére való hivatalos képesítést.⁸ Rögvest közös tervezőirodát nyitott Wimmer Ferencsel,⁹ hogy helyben, valamint Pöstyénben és Somorján tevékenykedjen építész-tervezőként. A következő naptári

4 Attest. Technikum des Kantons Zürich in Winterthur. Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Osobný fond Andrej Szőnyi (a továbbiakban: AVU SNG OF Andrej Szőnyi), šk. 1, inv. č. 16, sig. 16/1.

5 AVU SNG OF Andrej Szőnyi, šk. 1, inv. č. 17, sig. 17/1.

6 AVU SNG OF Andrej Szőnyi, šk. 1, inv. č. 30, sig. 30/1. (1917. máj. 24.)

7 A Magyar Királyi Belügyminisztérium 1918. február 28-án engedélyezte a Zapletal családi név megváltoztatását Szőnyire. AVU SNG OF Andrej Szőnyi, šk. 1, inv. č. 4, sig. 4/1.

8 AVU SNG OF Andrej Szőnyi šk. 1, inv. č. 18, sig. 18/1.

9 Wimmer Ferenc (Pozsony, 1885. máj. 3. – Lochham [bei München], 1953.): építész, 1929–1945 a prágai Deutsche Technische Schule professzora, a második világháború után Münchenbe emigrált.

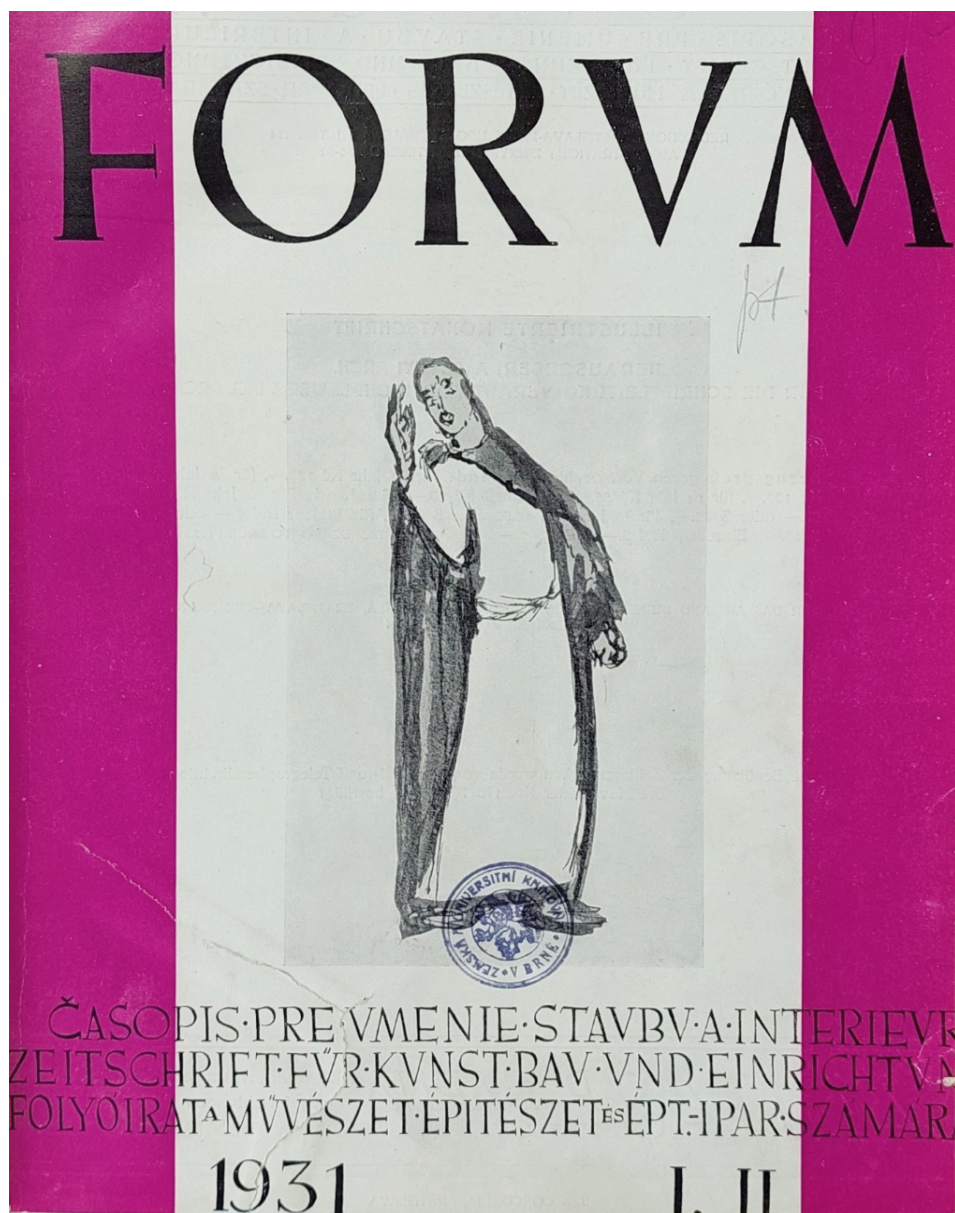
évben kérte tagfelvételét az újra engedélyezett Pozsonyi Képzőművészeti Egyesületbe (a továbbiakban Kunstverein, művészegylet, egylet), amelynek meghatározó személyiségévé vált. Szakmai közéleti szereplőként felvállalta politikai elkötelezettségét, tagja volt az Országos Keresztényszocialista Pártnak (1924), a Magyar Nemzeti Pártnak (1933) és az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Pártnak (1937).¹⁰ Évtizedes tervezői gyakorlat után döntött úgy tervezőtársával, hogy az építész-mérnöki, építészeti, építőipari és belsőépítészeti szakmát támogatva létrehoznak egy szakmai fórumot, amely elősegítené munkájukat, szakmai és társadalmi presztízsüket, de tájékozottságukat is. Külföldi tanulmányaik és vándoréveik tapasztalata, az aktuális szakmai érdekeik alapján a német nyelvterület folyóiratait tekintették előképnek. Modern arculatú, minőségi nyomtatású és a kellő papírhasználat révén exkluzív sajtóterméket állítottak elő. A külföldi példák mintájára tudatos szöveg-kép arányokat alkalmaztak, tudatosan szerkesztették az oldal- és oldalpárokat, a tervpályázatok mellékletei, vizualizálásai szervesen illeszkedtek a lap összképébe. A lapfej tartalmazta a folyóirat címét, a legfontosabb megjelenési információkat (naptári év, szám, esetleg évfolyam), ezt egészítette ki egy-egy fekete-fehér címlapfotó építészeti, képzőművészeti vagy belsőépítészeti alkotásról. Az első évfolyam lapfejét lila és sárga oldalsávok élénkítették,¹¹ a továbbiakban az 1937-es évet leszámítva, tiszta, minimalista grafikai elrendezéssel hirdette magát a *Forum*, mindössze egyetlen fekete-fehér fotóval fehér alapon. Csak az imént említett 7. évfolyam erejéig cserélte le a főképpen építészeti alkotások reprodukcióit az aktuális szám tartalmával a címlapon,¹² a többi évfolyam az aktuális szám tartalmát a lapfej belső oldalán közölte.

10 Az Országos Keresztényszocialista Párt 1924. évi tagsági jegye, AVU SNG OF Andrej Szőnyi šk. 1, inv. č. 35, sig. 35/1.; A Magyar Nemzeti Párt tagsági igazolványa, AVU SNG OF Andrej Szőnyi šk. 1, inv. č. 36, sig. 36/1; az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt tagsági igazolványa, AVU SNG OF Andrej Szőnyi šk. 1, inv. č. 37, sig. 37/1.

11 Ez a címlapterv az 1931. év 9. számával megszűnt és a fekete-fehér változat vette át szerepét.

12 Egyetlen kivétel a 1937. év 9. száma volt, amely építészeti alkotás fotóját közölte a borítón, a tartalom viszont lemaradt ebben az esetben.

1. kép.

Forum 1931/1-2. Murmann J.: Apostol, rajz (Moravská zemská knihovna v Brně)

A Kunstverein építészeti tagozata 1931-ben jóváhagyta a szakfolyóirat elindítását, anyagi hátterét az építészirodák és építésipari vállalkozások hirdetési biztosították.¹³ Az 1931 elejétől megjelenő havilap címlapja a pozsonyi háromnyelvűséget hirdette: *Časopis pre umenie, stavbu a interieur – Zeitschrift für Kunst, Bau und Einrichtung – Művészeti, építészeti és építőipari folyóirat*. Ennek ellenére túlzás háromnyelvűnek nevezni a *Forumot*, mivel az írások túlnyomó többsége németül, jóval kevesebb magyarul jelent meg, a szlovák nyelv inkább szimbolikusnak mondható, ill. pragmatikus megfontolásokra vezethető vissza. Csak elvétve közöltek szlovák nyelvű cikket¹⁴ vagy memorandumot.¹⁵ Az országos és pozsonyi építészeti pályázatok kiírása, megvalósítása egy-két kivételtől eltekintve¹⁶ elsősorban németül jelent meg, annak ellenére, hogy a rovat címe kétnyelvűségre – *Baunachrichten aus Slovensko / Stavebné správy zo Slovenska* – utalt, ám a 8. számától ez megváltozott és az egynyelvűség jegyében *Regulierungsfragen der Stadt Bratislava* váltotta a német–szlovák elődjét. A városi építkezési hivatal építkezési engedéllyel kapcsolatos eljárásai kiegészítő szlovák–német kétnyelvűséggel tudatták az engedélyezést vagy elutasítást.¹⁷ A pályázati kiírások mellékletein voltak még szlovák információk, ám ez a gyakorlat a második évfolyam második számával lezárult. A címlap háromnyelvűsége pedig ugyancsak az 1932-es évben, ám a 9. számmal szűnt meg. A fentebb bemutatott példák is jelzik, hogy e többnyelvűség nem volt konzisztens, s ezt támasztja alá pl. Brogyányi Kálmán német nyelvű írása az új szlovákiai képzőművészetről, amelynek képanyagát csak szlovák képcímekkel látták el, mellőzve minden más nyelvet.¹⁸ Míg a két világháború közötti Csehszlovákiában természetes volt a német, francia tanulmányok, cikkek és ismertetések közlése a cseh és szlovák nyelvű szakfolyóiratokban, addig a *Forum* kizárólag a német és magyar nyelvű közlések mellett döntött, a második évfolyamtól nem tartotta fontosnak, hogy a szlovák nyelv is teret kapjon. Magyarázható ez a német nyelv korabeli pozíciójával, amely a szakmai közönség számára természetes volt.

13 Szőnyi Endre életéről és életművéről lásd bővebben: Kubička Kucsera 1996.

14 Ing. Němeček, Jan: Výstavba malých a najmenších bytov s podporou podľa zákona o stavebnom ruchu. *Forum* 1. évf. (1931) 3. sz. 51–52. p.; – uő.: „Kolonía obytných domov s malými bytmi mesta Bratislavy“, *Forum*, 1. évf. (1931) 3. sz. 56–57. p.

15 Spoločné podanie architektov-projektantov z doleuvedených Klubov: Sväz Ing. a Architektov, Klub Architektov, Umelecká Beseda Slovenska a Umelecký Spolok v Bratislave. *Forum*, 1. évf. (1931) 2. sz. 134–135. p.

16 Obchodný a nájomný dom pána A. F. v Nových Zámkoch. Projekt Arch. Ing. E. Belluša v Bratislave. *Forum*, 1. évf. (1931) 1. sz. 25. p.

17 Z mestského stavebného výboru v Bratislave / Aus der städt. Baukommission in Bratislava c. rovat.

18 Brogyányi, Kálmán: Neue Wege slowakischer Malerei. *Forum*, 1. évf. (1931) 5. sz. 160–175. p.

2.2. A *Forum* és szlovákiai kontextusa

Ma már építészettörténeti tény, hogy a német–magyar kétnyelvűsítés mögött az 1931-ben jelentkező hazai, szlovák nyelvű konkurencia állt. Már májusban, tehát alig néhány hónappal a *Forum* indulása után megjelent a *Slovenský staviteľ* első száma a Szlovákia Építészeinek Egységes Szervezete (Organizačná jednota staviteľov Slovenska) folyóirataként, több tulajdonosváltást élt meg, egészen 1942-ig létezett. Profilja kizárólag a hazai építészet volt, a mérnöképítészeti aspektusokat preferálta, rendszeresen tudósított pályázatokról, azok eredményeiről. Az időrendben a harmadik folyóirat a *Nová Bratislava* havilap volt, amely mindössze 4 számot élt meg 1931 novembere és 1932 márciusa között. Az Iparművészeti iskola (ŠUR) holdudvarában született, szerkesztői Antonín Hořejš, Daniel Okáli, Weinwurm Frigyes és Zdeněk Rossmann voltak. Ez a rövid időtartam is elegendő volt arra, hogy beírja magát a csehszlovákiai sajtó- és művészet-történetbe. A modern Szlovákia vízióját vállalta fel, grafikai dizájnya emelte ársíkját, mégpedig a brünni Devětsil építészete és grafikus, Zdeněk Rossmann révén, aki ekkor ugyancsak a pozsonyi ipari, iparművészeti tanonciskola tanára volt.¹⁹ Ugyanakkor a mindössze 88 oldalon megjelent négy szám belső tipográfiai szerkesztése messze elmaradt Rossmann címlapterveitől, annak ellenére is, hogy következetesen alkalmazta az avantgárd kisbetűs tipográfiát. A folyóirat szakmai tartalmát igencsak felhígították a szépirodalmi szemelvények, lényegében Daniel Okáli és Laco Novomeský tollából. Erénye volt viszont a többnyelvűség, a domináns szlovák és cseh nyelvű szövegek mellett német közlések is megjelenhettek, továbbá a francia alcímek és képcímek, a magyar pedig itt-ott reklámszövegek formájában szólította meg a célközönséget. Tagadhatatlan érdeme a szociális építészet, valamint az új fotográfia és a szociofotó preferálása, az elsőben Weinwurm és Rossmann mellett a cseh avantgárd vezető személyisége, Karel Teige, a fotográfiában az ugyancsak csehországi és a Neue Sachlichkeitet követő Jaromír Funke kapott fontos szerepet. A lap utolsó számát a szociofotónak szentelték Zdeněk Rossmann rövid értekezésével.²⁰ Fontos megjegyezni, hogy ezt a három folyóiratot megelőzte az ugyancsak Pozsonyban megjelenő *Slovenská grafia*, amely 1929 májusában hirdette meg programját a modern grafikai és nyomdaipar, az új tipográfia, az új könyvnyomdászat és plakátművészet megteremtése céljával. Rendszeres együttműködött a szlovákiai modern művészet személyiségeivel, pl. Ľudo Fullával és Mikuláš Galandával. A folyóirat 1933 elején szűnt meg az új évfolyam 1–2. dupla számával.²¹ A szlovák szakirodalom előszeretettel jegyzi e sorban a *Výtvarná*

19 Bővebben lásd még: Prešnajderová 2021b.

20 Rossmann, Zdeněk: Sociofoto. *Nová Bratislava*, 1. évf. (1932) 4. sz. 70. p.

21 A szlovákiai folyóiratok tipográfiáját eddig legszakavatottabban Ľubomír Longauer elemezte. Bővebben lásd Longauer 2012, 2014, 2020.

výchova – Sborník pro užité umění, kreslení a zrakovou výchovu negyedévenként megjelenő tanulmánykötet-folyóiratot, amelynek szerkesztősége 1934 és 1938 között Pozsonyban székel az Iparművészeti iskola épületében, ám kiadását Prágában vezette a Csehszlovákiai Grafikusok Uniója (Československá grafická unie). Egy perszonális összefonódás tette ezt lehetővé, mivel Josef Vydra, az ipariskola igazgatója már 1922-től, azaz jóval Pozsonyba érkezése előtt betöltötte e folyóirat főszerkesztői pozícióját, sőt 1938-ban bekövetkezett távozása után is maradt e szerepkörben, igaz, immár brünni illetőséggel. A tanulmánykötetek alig tartalmaznak szlovák nyelvű írásokat, elsősorban a monotematikus számokban fordulnak elő, ám a pozsonyi ŠUR tanárai közül csak Fulla és Galanda publikáltak szlovákul, Reichental Ferenc például kizárólag cseh nyelven tette közzé írásait. Éppen ezért módjával kell kezelni az ipariskola érdekeit ebben az esetben.

3. A folyóirat kiadói információi: lapfej és impresszum

3.1. Nemzetiségi/kisebbségi művészegyletek régiófeletti folyóirata

A *Forum* folyóirat a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület német, magyar és zsidó származású építészeinek és képzőművészeinek orgánuma volt a kezdetektől egészen megszűnéséig. A művészegylet folyóirata széleskörű támogatottságot élvezett, köszönve azt az 1931. január 18-án megtartott *Pozsonyi ankét*nak, amelyben minden résztvevő nemzetiségi művészeti szervezet vagy szakosztály egyetértett abban, hogy a Kunstverein februárban megjelenő folyóirata váljék az ő hivatalos kritikai orgánumává.²² Az első két évfolyam lapfejen és belső oldalán (B2) szlovákul, németül és magyarul szerepelt a meghatározás *FORUM // Časopis pre umenie, stavbu a interieur – Zeitschrift für Kunst, Bau und Einrichtung – Művészeti, építészeti és építőipari folyóirat // Illustrierte Monatsschrift*. Már a második évfolyam végére jelentős változások következtek be, elsőként a művészegylet 19 építészének 1932. szeptember 1-jén kelt nyilatkozata említendő meg, amelyben a *Forum*ra mint érdekeik védelmezőjére és segítőjére tekintenek. A lapkiadó Szőnyi és Wimmer mellett ott találjuk Weinwurm Frigyes és Vécsei Ignác, de Augustin Daniels, Christian Ludwig, Desider Quastler, Josef Konrad, Ernst Steiner stb. aláírását is.²³ A másik fontos tényező a finanszírozását érintette, a lap ugyanis addig kizárólag az építészekről, irodáikról és a reklámokból érkező bevételekből jelent meg. Az új lehetőséget a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és

22 Új utakon a szlovenszkói kisebbségi képzőművészet: Új fejezetet kezd a szlovenszkói magyar képzőművészet a pozsonyi ankéttal. *Prágai Magyar Hírlap*, 10. évf. (1931) 18. sz. (jan. 23.) 6. p.

23 AVU SNG OF Andrej Szőnyi, šk. 9, inv. č. 291, sig. 291/1. (1932. szept. 1.)

2. kép.

Művészeti Társaság (ismertebb nevén a Masaryk Akadémia, vagy röviden a Társaság) 1931 novemberi megalakulása jelentette, mert az az állami forrásokhoz való hozzáférést tette lehetővé. Ehhez a Masaryk Akadémia beleegyezésére volt szükség, már az 1932. április 17-én megtartott ülésén Szalatnai Rezső javasolta, hogy a *Forum* legyen a Társaság hivatalos folyóirata.²⁴ Őszig kellett várni a művészeti osztály jóváhagyására,²⁵ és az 1932. november 6-i közgyűlésen Brogyányi Kálmán bejelentette, hogy „A művészeti osztály hivatalos lapjának tekinti a *Forum*ot, és kívánja, hogy ez a *Forum* címlapján is jusson kifejezésre.”²⁶ A Masaryk Akadémia 1933. január 22-én megtartott rendkívüli közgyűlése 5000 koronát szavazott meg a *Forum*nak Antal Sándor javaslatára,²⁷ amit februárban további 5000-es támogatással egészítették ki. A folyóirat és a Társaság együttműködése az 1933. február 14-i határozattal vált véglegessé.²⁸ A folyóirat magyar részének támogatása 1934-ben is folytatódott: az 1934. április 7-én megtartott közgyűlés 33 ezer koronát hagyott jóvá a *Magyar Figyelő*nek és a *Forum* folyóiratnak együtt.²⁹ Ezek a korabeli információk arra engednek következtetni, hogy Szőnyi állami (államelnöki) forrásból egészítette ki a lap finanszírozását. Ez árnyalja az eddigi ismereteket, melyek szerint a *Forum* állami támogatás nélkül jelent meg az első szám-tól az utolsóig.

A változások már az 1932. év 10. számában megjelentek, a lapfejről eltűnt a háromnyelvű alcím, a borító belső részén a kétnyelvűsítés után már csak németül és magyarul szerepelt a *Művészeti, építészeti és építőipari folyóirat*, amit kiegészített az az alapinformáció, hogy *A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság Művészeti osztálya és a Bratislavai Művészegyesület hivatalos lapja*. Már 1933 januárjában bővült a képviselt szervezetek sora, mégpedig a brünni Német-Morva Iparművészeti Szövetséggel (Deutsch-Mährischen Kunstgewerbebund in Brünn), egy évvel később, azaz 1934 januárjában a Prágai Szecesszióval (Prager Secession) és a brünni Morva Művészegylettel (Mährischen Kunstvereines in Brünn). A negyedik évfolyam volt a legmozgalmasabb ilyen szempontból, mert a januári változásokat továbbiak követték, míg a *Brünni Német-Morva Iparművészeti Szövetség* másfél év elteltével kilépett ebből a kötelékből (az 1934/7-es számmal), addig a Csehszlová-

24 A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság krónikája. *Magyar Figyelő*, 1. évf. (1933) 1–2. sz. 141. p.

25 Uo. 142. p.

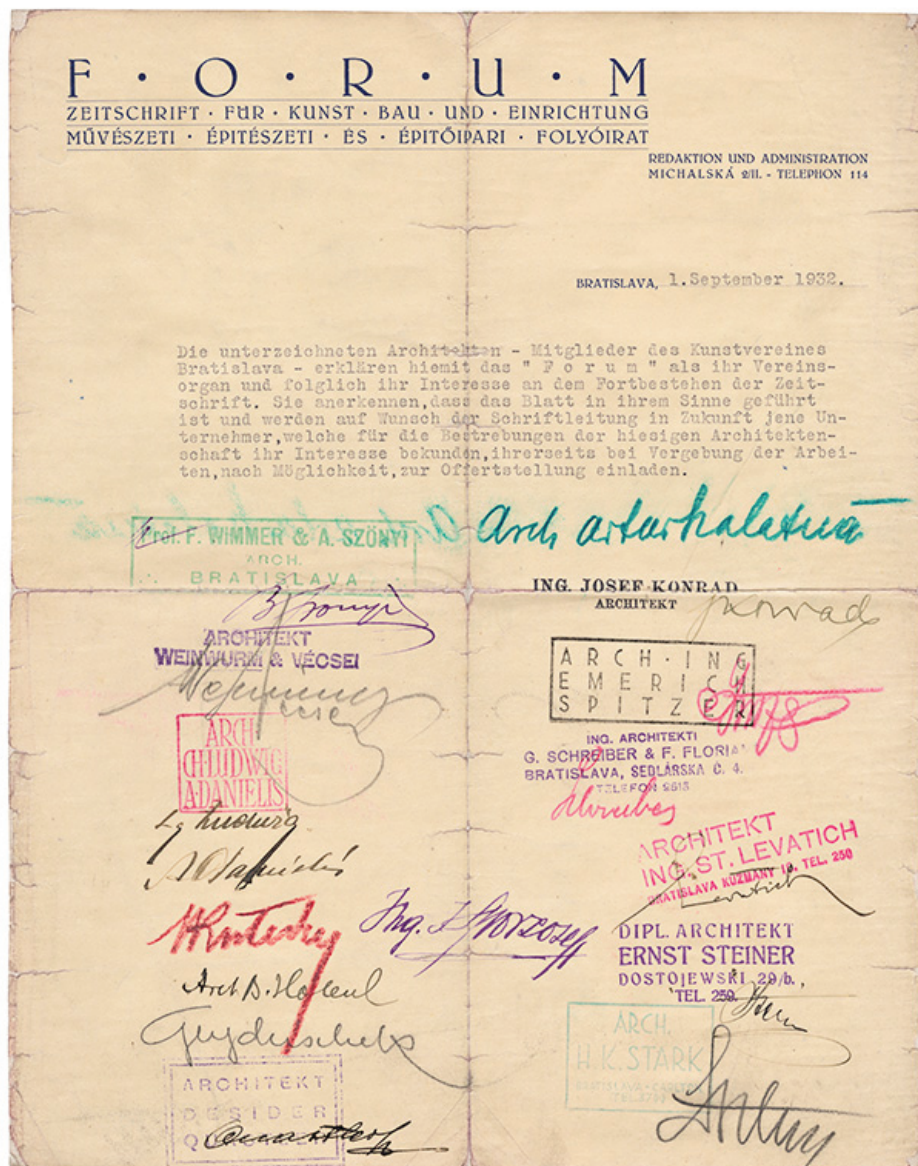
26 Uo. 146. p.

27 Uo. 149–150. p.

28 B. K.: FORUM építészeti és művészeti folyóirat. *Magyar Figyelő*, 1. évf. (1933) 1–2. sz. 163. p. Bővebben: Albertini 2003., Hushegyi 2001, 2005.

29 A Társaság krónikája. *Magyar Figyelő*, 3. évf. (1935) 1. sz. 122. p.

3. kép. A Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület építészeinek nyilatkozata (1932. szept. 1.)

Forrás: AVU SNG, OF Andrej Szőnyi, šk. 9, inv. č. 291, sig. 291/1.

kiai Német Műépítészek Egyesülése (Gemeinschaft Deutscher Architekten in der ČSR) csatlakozott (1934/10-es szám) és kitartott a folyóirat 1938-as megszűnéséig. Az új szervezetek egyértelműen pozitív hozadéka volt az olyan jelentős új szerzők, személyi-

ségek együttműködése, mint a prágai német Johannes Urzidil³⁰ és a brünni építész-műkritikus František Kalivoda,³¹ akik írásaikkal, kapcsolataikkal gazdagították a *Forum* német részét a következő négy évfolyamban. További jelentős változásra 1936 januárjában került sor, amikor a német és a magyar rész különvált a lap belső struktúrájában, a német nyelvű fejléc változatlan maradt a magyar szervezeteket is feltüntette, ám a magyar nyelvű rész új fejlécet választott, amely szerint a folyóirat „A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság Művészeti osztályának és a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesületnek a hivatalos lapja, a csehországi, dominánsan német szervezeteket már nem említi. Egy évvel később, 1937 januárjában megváltozott a lap német nyelvű öndefiníciója *Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst*, a magyar részben már nem volt változás. Végül az utolsó, a 8. évfolyam, 1938-ban, már csak német nyelven jelent meg, így a fejléc is követte az egynyelvűsítés folyamatát, valamint az előző évi önmeghatározást: *FORUM // Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst: Offizielles Organ der Kunstsektion der „Ungarischen Gesellschaft für Wissenschaft, Literatur und Kunst in der ČSR“, der „Gemeinschaft Deutscher Architekten in der ČSR“, des „Kunstvereines“ in Bratislava, der „Prager Secession“ und des „Mährischen Kunstvereines“ in Brünn.*

30 Johannes Urzidil (Prága, 1896. febr. 3. – Róma, 1970. nov. 2.): prágai német író, költő, esszéista, műfordító, műkritikus, publicista. Egyetemi tanulmányait (germanisztika, szlavisztika, művészettörténet) a prágai Károly Egyetemen végezte 1914 és 1919 között, 1921-től a prágai német követség sajtótanácsosa volt 1933-ban politikai okok miatt bekövetkezett távozásáig. Együttműködött a *Forummal*, a *Volné směřyvel*, a *Prager Presse* napilappal. Goethe-kutatásai mellett nagy teret szentelt a modern cseh festészetnek, szoros kapcsolatban volt Josef Čapekkel, Jan Zrzavýval, Nemes Endrével, Bauernfreund Jakabbal. A Tvrdšíjn képzőművészeti csoportról már 1918-ban írt a berlini *Die Aktion* számára. 1937-ben Ferdinand Peroutka folyóiratában, a *Přítomnost* hasábjain bírálta a németországi helyzetet, személyesen Hitlert és Goebbelst, ezért 1939-ben Londonba emigrált, majd 1941-ben az USA-ban, New Yorkban telepedett le. Egy római úton érte a halál 1970-ben. Bővebben lásd: <https://www.johannes-urzidil.cz/zivot.html> (utolsó megnyitás: 2025. júl. 20.)

31 František Kalivoda (Brünn, 1913. ápr. 9. – Brünn, 1971. máj. 18.): építész, tipográfus, műkritikus, fordító, publicista, szervező. 1935-ben szerzett építészdiplomát a Brünni Műegyetemen. Már diákéveiben aktív szerepet vállalt a kultúra szervezésében és lapszerkesztésben. Érdeklődése középpontjában a modern film, fotográfia, kinetizmus, optofonikus művészet állt. Aktív tervező építészként és teoretikusként a funkionalista építészet elveit vallotta. Több folyóirat munkatársa volt, egyebek közt a pozsonyi *Forumnak*, több brünni folyóiratnak, mint pl. az *Index*, a *Středisko*. Saját folyóiratot is alapított, pl. a modern fotó- és filmművészet orgánumát, az *Ekrant*, valamint a Moholy-Nagy László művészetét és elméleti munkásságát bemutató *Telehort*. 1935-ben a nevéhez fűződik Moholy-Nagy három csehországi kiállítása (Prága, Brünn, Česká Budějovice). 1939 után visszavonul az aktív modernista kultúraszervező tevékenységből, várostervezéssel kezdett foglalkozni. Ő szervezte 1965-ben Moholy-Nagy László brünni életműtárlatát. Halála előtt egy évvel jelent meg Bohuslav Fuchs, a brünni modern építészet doyenjének életművéről szóló monográfiája.

A magyar rész kimúlása legalább két tényezőre vezethető vissza. Az egyik anyagi, a másik politikai vetületű, az első a Társaság pénzügyi csődje. Ennek kapcsán Duka-Zólyomi Norbert a *Prágai Magyar Hírlap*ban megjegyzi, hogy ismét „a közöny győzött”, pedig a „Forum magyar része felülállt az anyagi és személyi érdekeken. Tartalmával és célkitűzésével küldetést teljesített, s mint egyedüli magyar művészeti folyóirat egyedülálló, feltétlen szükséges volt.”³² Ugyanakkor reális egy másik érv is, mely szerint a folyóiratot is érintette a csehszlovákiai magyar közélet radikalizálódása 1936/37 folyamán, ami kellemetlen feszültséget eredményezett a folyóirat szerkesztésében. (Moravčíková 2014, 188. p.) Az imént felvázolt lapkiadás-vállalkozás egyes összetevői összképet nyújtanak arról, hogy a nyolc évfolyam alatt csak az első kettőben volt a német és magyar rész összefonódva. A különválás már jelezte a művészetszemléletben és a célközönségben fennálló különbséget. A folyóirat magyar részének anyagi gondjai már kivetültek a laprész kevésbé igényes nyomdai kivitelezésére. Jegyezzük meg ismét, hogy a *Forum* nem kizárólag a Masaryk Akadémia támogatásával jelent meg, annak építészeti és német nyelvű része mindvégig vállalkozásalapú volt, és megszűnését sem anyagi okok, hanem a második világháború kitörése és annak következményei okozták.

3.2. Kiadó, felelős szerkesztő, szerkesztő, munkatársak, tudósítók

A Forum nyolc évfolyama alatt a kiadó és a felelős szerkesztő személye változatlan maradt Szőnyi Endre személyében, 1935-től Steiner Endre³³ építész csatlakozott hozzá mint társkiadó. A szerkesztőség székhelye Pozsonyban a Mihálykapu utca 2. szám alatt volt, a brünni szerkesztőség 1932 végétől működött Steiner vezetésével. (Kubička Kucsera 1996, 146–148. p.; Borecká 2018, 49. p.) Az 1936-ban megvalósult német–magyar különválás eredményezte, hogy a Masaryk Akadémia részéről Brogyányi Kálmán³⁴ volt megbízva a havi 8 oldal szerkesztésével és menedzselésével egészen a magyar *Forum* megszűnéséig, 1937 decemberéig. A művészeti folyóiratot mindvégig a pozsonyi Concordia nyomta.

32 Duka-Zólyomi Norbert: Miért szűnt meg a Forum magyar része? *Prágai Magyar Hírlap*, 17. évf. (1938) 6. sz. (jan. 9.) 13. p.

33 Steiner Endre / Andrej Steiner (Dunaszerdahely, 1908. aug. 22. – USA, 2010?): építész és szakíró.

34 Brogyányi Kálmán / Koloman Brogyányi (Felsőköcskóc, 1905. jún. 5. – Yonkers [USA], 1978. okt. 9.): művészettörténész, műkritikus, publicista. Művészettörténeti, francia, német, magyar nyelv és irodalom tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetemen végezte 1927 és 1931 között. Tagja volt a Sarló mozgalomnak, a művészegyletnek, szerkesztette a *Magyar Diákszemlélt*, a *Forumot* stb. A világháború alatt, 1939 és 1942 között a pozsonyi magyar könyvtár vezetője, a *Magyar Hírlap* munkatársa, 1945-ben a náci barát *Magyar Szó* főszerkesztője. A háború után Ausztriába, onnan az USA-ba menekült. Fő művei: *Festőművészet Szlovenszón* (1931), *A fény művészete* (1933). Bővebben: Albertini 2003.

A fentebb már említett 1932-es változás fontosnak és nagymértékben tartósnak bizonyult folyóiratunk történetében, ekkor került fel több állandó munkatárs neve a belső borítóra, mint Steiner Endre (Morvaország) és Dr. Fritz Grossmann³⁵ (Bécs). 1933 januárjától bővült a közreműködők névsora Farkas Zoltánnal³⁶ (Budapest), Dr. Elisabeht M. Hajóssal / Hajós Erzsébettel³⁷ (Észak-Németország), Dr. F. C. Valentien³⁸-nel (Közép- és Dél-Németország). A negyedik évfolyam kezdete a csehországi expanzió jegyében telt, ekkor Steiner fiókszerkesztőségének hatáskörét kiterjesztették Ostravára, Prágára és Liberecre is. Ezzel a lépéssel kitűnő szakembereket sikerült szerezni a *Forum* számára, akik rendszeresen német nyelven publikáltak. Többek közt ekkor csatlakozott a csapathoz az augsburgi születésű Dr. Oscar Schürer is.³⁹ Kiemelt

- 35 Dr. Fritz Grossmann (Stanislaw, 1902. jún. 26. – London, 1984. nov. 16.): osztrák–angol művészettörténész. A Bécsi Egyetem művészettörténet szakán végzett Josef Strzygowski, a bécsi iskola jeles professzora diájaként 1927-ben, majd doktori címet szerzett 1932-ben. A *Forum* ausztriai szerkesztő-tudósítója és a Belvedere munkatársa volt az 1930-as években. Az Anschluss után 1938 decemberében Londonba menekült, ahol tudományos munkatársként a holland és német festészetet kutatta. 1960 és 1966 között a Manchester City Art Gallery igazgatóhelyettese volt. Nyugdíjazása után az Egyesült Államokban tanított a Washingtoni és a Seattle-i Egyetemen egészen 1972-ig. Hátralévő éveiben Londonban élt.
- 36 Farkas Zoltán (Aranyosmarót, 1880. júl. 21. – Budapest, 1969. márc. 28.): művészettörténész, művészeti író. A budapesti egyetemen végezte tanulmányait és szerezte tudományos fokozatait. Művészeti kritikát írt a *Vasárnapi Ujságnak*, a *Nyugatnak*, a *Napkeletnek*, a *Magyar Művészetnek* és a pozsonyi *Forumnak*.
- 37 Dr. Hajós [Hartstein] Erzsébet Mária (Nyíregyháza, 1900. jan. 15. – USA, 1982. okt.?): magyar–amerikai művészettörténész. Filozófiát, irodalom- és művészettörténetet tanult Budapesten, Freiburgban és Berlinben. Doktori címet Hans Jantzennél szerzett Freiburgban 1924-ben. A bécsi Albertina gyakornoka volt 1925–28 között, majd művészetkritikusként számtalan tanulmányutat tett Európában. Berlinben, Pozsonyban és Bécsben élt hosszabb-rövidebb ideig, 1936-ban visszatért Budapestre. A *Forum* belső munkatársa, közel két évig szerkesztője volt, de együttműködött a berlini *Die Weltkunst*-tal, a *Magyar Művészet*-tel és a *Pester Lloyd*-dal, valamint a bécsi rádióval. 1938 szeptemberétől a lakewoodi Georgian Court College katolikus egyetem vendégprofesszora lett, majd 1941-től szabadúszó művészettörténész és művészetkritikus volt az USA-ban.
- 38 Dr. Fritz Cornelius Valentien (Norderney, 1902. ápr. 23. – Stuttgart, 1997. aug. 16.): galerista, műkereskedő. 1929-ben megalapította a Valentien Galerie-t Stuttgartban, amely a 19. és a 20. századi művészet otthonává vált, ám ezzel párhuzamosan könyvkereskedéssel, Bauhaus bútorokkal, Thonet székekkel és dekoratív művészettel is foglalkozott. A náci diktatúra éveiben támogatta a kiközösített művészeket, mint Oskar Schlemmer, Paul Klee, Emil Nolde, August Macke stb. Műveiket pult alatt értékesítették. A galéria működésének egy légitámadás vetett véget 1944-ben. A háború utáni újrakezdés Picasso, Braque, Miró, Chagall műveinek prezentálására fókuszált. F. C. Valentien egészen 1968-ig vezette az újra nyílt galériát, amikor fia, Dr. Freerk Valentien váltotta őt a galéria vezetésében.
- 39 Dr. Oscar Schürer (Augsburg, 1892. okt. 22. – Heidelberg, 1949. ápr. 29.): német művészettörténész és író. Filozófiát, művészettörténetet és építészetet tanult Münchenben, Berlinben, Marburgban, Freiburgban és Drezdában. 1920-ban szerzett doktorátust, majd

hely jutott Brünn-nek, ami Steiner Endre képességeit dicséri, aki széles körű szerzői gárdát szólított meg, rendszeresen publikáltak a helyi brünni építészek, valamint a helyi iparművészeti iskola igazgatója, Prof. Viktor Oppenheimer,⁴⁰ továbbá Dr. Lilli Fried Polaschek és M. R. Cammerer. A folyóirat külföldi munkatársai között 1934-ig szerepelt még Hajós Erzsébet neve, ám ettől a dátumtól már csak ketten maradtak hivatalosan külföldi „Mitarbeiterként”: Grossmann és Farkas, Steiner pedig társkiadó lett.

4. kép. A Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (Kunstverein) termében (1926–1927)

Forrás: AVU SNG, OF Andrej Szőnyi, uložení osobitne, inv. č. 342, sig. 342/1.

Prágába költözött, ahol 1932-ig élt. Prága, Cheb és a Szepesség kultúr- és művészettörténetével foglalkozott. Halle-Wittenbergben habilitált 1932-ben, majd hét évvel később professzori kinevezést kapott a Münchener Egyetemen, 1942-től a darmstadti műegyetem műtörténetész docense, majd professzora volt.

40 Prof. Viktor Oppenheimer (Rousínov, 1877. máj. 2. – Varsó, 1942. okt. 26.): szobrászművész, művészeti pedagógus, műgyűjtő, részt vett az antifasiszta ellenállásban. Művészeti tanulmányait Bécsben, Düsseldorfban és Münchenben végezte, 1924-től 1938-ig a Brünni Iparművészeti Iskola igazgatója volt. A Mährische Kunstverein tagjaként az egyesület retrospektív tárlatainak főszervezője és propagátora volt. 1942-ben zsidó származása miatt Terezínbe, majd Varsóba deportálták.

Az impresszum minimális tartalma ellenére több szakember vált a *Forum* rendszeres tudósítójává, ami főképp a német részre vonatkozott: Dr. Anny Fried (Párizs), Dr. Albert Heppner⁴¹ (Hollandia), Dr. Edith Hofmann⁴² (London), Dr. Alfred Scharf⁴³ (London), Dr. Lotte Loose (Berlin), Prof. Dr. Richard Messer⁴⁴ (Prága) stb. Kivételes pozícióra tett szert Kállai Ernő⁴⁵ / Ernst Kállai, aki a Bauhaus köreiből érkezve 1932-től kooperált a lappal

- 41 Dr. Albert Heppner (Berlin, 1900. szept. 28. – Hollandia, 1945. jún. ?): művészettörténész, műkereskedő. Zsidó származása miatt 1933-ban Hollandiába emigrált családjával. Amszterdamban megalapította az A. Heppner műkereskedést, a német megszállás után 1940-ben megvonták engedélyét, ám vállalkozása még 1944-ig működött árja fedőszemélyek révén. Heppner és családja 1942 és 1945 között Hollandiában bujkált, Albert a háború után röviddel májelégtelenségben meghalt, Irene felesége és Max fia az Egyesült Államokba költöztek.
- 42 Dr. Edith Hoffmann (Bécs, 1907. júl. 24. – Jeruzsálem, 2016. jan. 5.): művészettörténész, folyóirat-szerkesztő és főszerkesztő-helyettes. Csehszlovák diplomatacsalád gyermeke, művészettörténeti és régészeti egyetemi tanulmányokat Berlinben, Bécsben és Münchenben folytatott. Doktori címét Münchenben szerezte 1934-ben. Azonnal Nagy-Britanniába emigrált, ahol a londoni British Museumban önkénteskedett. A huszadik századi német művészet c. kiállítás kapcsán kapcsolatba került a *Burlington Magazinnal*, ahol 1950-ig dolgozott szerkesztőségi titkárként, majd főszerkesztő-helyettesként. Fő kutatási területe a német expresszionizmus volt, 1947-ben adta ki az első angol nyelvű monográfiát Oskar Kokoschkáról. Diplomata férjét kísérte kiküldetésekre Tel-Avivbe, Brüsszelbe, New Yorkba és Jeruzsálembe. Művészetkritikákat írt londoni, New York-i magazinoknak, művészettörténetet adott elő a Jeruzsálemi Egyetemen. 1990-ben vonult ugyanitt nyugdíjba.
- 43 Dr. Alfred Scharf (Königsberg an der Eger (Kynšperk nad Ohří), 1900. nov. 25. – London, 1965. dec. 20.): művészettörténész, művészeti magazin főszerkesztője. Egyetemi tanulmányait 1920–25 között végezte, doktori fokozatot 1925-ban szerzett a Freiburgi Egyetemen. A 15. századi olasz, a 17. századi holland és flamand festészet, valamint a 15–18. századi rajzművészet szakértője. A *Der Cicerone* és a *Weltkunst* művészeti folyóiratok főszerkesztője, ám Hitler hatalomra jutását követően 1933 májusában Londonba emigrált, előbb a Courtauld Institute of Artban tartott előadásokat, majd szabadúszó kritikusként és művészettörténeti tanácsadóként dolgozott.
- 44 Prof. Dr. Richard Messer / Meszlényi Rikárd (Pancsova/Pančevo, 1881. okt. 10. – Prága, 1962. nov. 11.): filológus, irodalom- és művészettörténész. Egyetemi tanulmányait Budapesten fejezte be 1908-ban, egy-egy szemesztert Grenoble-ban és Heidelbergben töltött. Ezek után Svájcban élt, előbb Bernben, majd 1912-től Genfben, ahol a helyi egyetemen habilitált és oktatott. Az első világháború alatt visszatért Budapestre, majd Pozsonyban telepedett le, ahol 1920-ban a *Das Riff* folyóiratot szerkesztette. 1922 őszétől már a prágai egyetem bölcsész tudományi karának német nyelveltori állását töltötte be egészen az 50-es évek végéig.
- 45 Kállai Ernő / Ernst Kállai (Szakálháza/Sackelhausen/Säcälaz, 1890. nov. 9. – Budapest, 1954. nov. 28.): műkritikus. 1916-ban a Pesti Polgári Iskolai Tanítóképzőben diplomázott. Műkritikusi tevékenysége megkerülhetetlen fejezete a nemzetközi avantgárd művészetnek. 1920 és 1935 között Berlinben élt, a *Jahrbuch der jungen Kunst*, a *bauhaus – zeitschrift für gestaltung* szerkesztője, a *Weltbühne* munkatársa, a *Forum*, a *Tér és Forma*, a *Munka* rendszeres tudósítója, tanulmányokat publikált a *Ma*, az *Ars Una*, a *KUT*, a *Magyar Művészet*, a *Nyugat*, az *Új Föld*, a *Korunk*, de még a *Výtvarná výchova* folyóiratban is. 1935-ben a náci

és közel harminc, főképp német nyelvű tanulmányt, művészportrét publikált. Folyóiratunk népes tudósítói hálózata nemcsak a minőségi tájékoztatás szándékát jelzi, hanem egyben Szőnyi Endre humánúmat, aki az emigrált, kiszolgáltatott helyzetbe került művészettörténészeknek nyújtott segítséget egy mostoha évtizedben.

A magyar rész külföldi tudósítói gárdája szűkebb volt, a legátfogóbb nemzetközi horizonttal a német nyelvű részben is publikáló Hajós Erzsébet rendelkezett, Farkas Zoltán és Vass László⁴⁶ elsősorban a magyarországi képzőművészeti életről tudósítottak, őket egészítette ki néhány magyar nyelvű írásaival Kállai Ernő, de nemzetközi anyaggal a hazainak számító Brogyányi Kálmán is szerepelt a lapban (Párizsi Világkiállítás 1937, bécsi kiállítások stb.).

4. A folyóirat rovatai és tartalma

4.1. Az építészeti, képzőművészeti és lakberendezési folyóirat rovatai

A művészeti havilap nyolc teljes évfolyamot élt meg, 1931-ben és 1938-ban 3-3 dupla szám, a többi évfolyamban 2-2 dupla szám jelent meg, ami összesen 78 kiadott folyóirat-darabszámot és közel 2700 oldalt eredményezett. A harmadik évfolyam szeptemberében vette kezdetét a magyar folyóiratrészt emancipációja, ekkor külön blokként jelentek meg a magyar szövegek, változó terjedelemben, minimum 4, de leggyakrabban 6 oldalon, ami 1935 végéig tartott. Az 1936-os és 1937-es évben a magyar tartalom különálló 8-8 oldalas folyóirat a folyóiratban megoldással jelent meg, éves szinten 80-80 oldal terjedelemben.

A Forum rovatstruktúrája módosult az évek folyamán, az első évfolyam (1931) a következő képet nyújtotta: Építészet és berendezés; Kiállítások, új könyvek, előadások; Építkezései kérdések és hírek; Különféle (irodalom, oktatás stb.); Kertkiképzés; Iparművészet; Festészet, szobrászat, művészeti kérdések és hírek; Városépítés; Technika és technikai újdonságok; Színház és film; Egyesületek, kongresszusok és Pályázatok.

Már 1932-ben egyszerűbbé és áttekinthetőbbé vált ez a kezdeti rovatstruktúra: Építészet és berendezés, Festészet, szobrászat, Film és fénykép, Színház, Az ember és

hatalomra kerülése miatt visszatért Magyarországra, 1939–1944 között a németül megjelenő *Pester Lloyd* művészeti vezetője volt. 1945 után esztétikát adott elő a Magyar Iparművészeti Főiskolán, 1948-ban megfosztották tanári állásától, fordításokból visszavonultan élt Budapesten. Fő műve az *Új magyar pikktúra* (Budapest, 1926).

46 Vass László (Rozsnyó, 1905. ápr. 21. – Budapest, 1950. ápr. 28.): újságíró, rovat szerkesztő, kritikus. Eötvös kollégista volt budapesti egyetemi tanulmányai alatt, magyar–francia szakos tanári oklevelet szerzett. Dolgozott a pozsonyi *Magyar Újságnál*, az ostravai *Magyar Napnál*, majd a *Prágai Magyar Hírlapnál* és az *Új Szellemnél* is. Írásait a *Válasz* és a *Nyugat* is közölte. 1938-tól a *Magyarország* munkatársa lett Budapesten.

a társadalom, Kertészet, Könyvkritika, Kiállítások, Folyóiratszemele, Előadások, Hírek és Pályázatok.

Két évvel később, 1934-ben, a lap további fejlődése még ennél is egyszerűbb rovatstruktúrát eredményezett, ami a német részben már változatlan maradt 1938-ig: Építészet, Tanulmányok és kisebb cikkek, Kiállítások, Könyvismertetések/Könyvszemele és természetesen a Hírek.

Az építészet, kertművészet és várostervezés témákról csaknem kizárólag német nyelvű cikkek, tanulmányok értekeztek. A könyv- és kiállításszemele rovatok megközelítőleg fele-fele arányban oszlottak meg a német és magyar nyelvű írások között, azonban a Film, fénykép és színház szekcióban túlsúlyba kerültek a magyar szövegek, ahogyan az Ember és társadalom rovatban is. Az „Architektúra – Építészet” rovatban 1931-ben mindössze 3 szlovák, 1932-ben 7 magyar nyelvű közlés lett besorolva a harminc, ill. negyven német nyelvű mellett.

Mindenképpen érdemes tudatosítani, hogy az 1930-as években a német nyelv a nemzetközi szakmai életbe való kilépést jelentette a hazai szakma számára. Az építésszek és építkezési vállalkozók számára létkérdés volt e szakmai fórum lehető legszelebb sikere. Az első évfolyamokban együtt jelent meg a magyar, német, cseh és szlovák képzőművészet az európai központok aktuális eseményeivel együtt – német nyelven. Magyar szerzők írtak németül a szlovákiai magyar és magyarországi képzőművészekről, a művészegyletek kiállításairól, ami az alkotók számára a nemzetközi ismertséget esélyét adta meg.

A lapszerkesztő Brogyányi Kálmán szerint e két nyelvűség „hatalmas kultúrmissziót teljesít”; az első három évfolyam eredményei között megemlíti, hogy „a Forum művészeti igényű közönséget szervezett, rangos és korszerű kritikát teremtett piktúrában, szobrászatban, építészetben”; s nem szerénykedésként, mert állítása valós alapokon nyugszik, „kitűnő tollú magyar és német írók cikkeivel”.⁴⁷

4.2. Az építészet regionális szemléletétől az európai horizontig

Nem e tanulmány elsődleges feladata a *Forum* építészeti tartalmának bemutatása és értékelése, mint ahogy a német nyelvű írások minősítése sem, ám mindenképpen megemlítendő a folyóiratnak ezen a téren elért eredménye, mert ebben egy rendkívüli fejlődésvonal vázolható fel. Az első évfolyamban még a lapalapítók és -kiadók, valamint a támogatók tervei és megvalósításai szerepeltek túlsúlyban, így Pozsony, Zsolna, Komárom, Érsekújvár és Trencsénteplic modern építészeti megvalósításai, de kitekintettek már Prágára és Ausztriára is. Nemegyszer maguk az építésszek ismertették pro-

47 B. K.: FORUM építészeti és művészeti folyóirat. *Magyar Figyelő*, 1. évf. (1933) 1–2. sz. 163. p.

jektjeiket, de a kritika is itt-ott megjelent a folyóirat hasábjain. A második évfolyamban azonban Szőnyi Endre, Wimmer Ferenc, Weinwurm Frigyes és Vécsei Ignác mellett ott találjuk a szerzők között a szlovák funkcionalizmus nagy személyiségét, Emil Belluš, a pöstyéni postaépületről értekezve. Több ízben Szalatnay Artúr nevével is találkozunk, és új elemként jelenik meg a brünni modern építészet reflexiója Ernst Wiesner és Max Eisler révén, valamint a cseh és morva építészmélet szakértőinek német nyelvű eszmefuttatásai, mint pl. Jiří Kroha, Bohuslav Fuchs és Jaroslav Fragner. Ennek háttérében a folyóirat cseh- és morvaországi expanziója áll, ami egyrészt a lap belterjességét, valamint a szlovákiai provincializmust volt hivatott elkerülni, másrészt egy valós korabeli kereslettel találkozott mind az országos cseh, mind a brünni építészeti szcena német nemzetiségű szereplői részéről. Zdeněk Lukeš építészettörténész figyelmeztet arra, hogy az 1930-as évekre a német nemzetiségű, a prágai német és a német–osztrák iskolázottságú tervezők kiszorultak a cseh kollégáik által leuralt piacról. Lukeš szerint „a német építészek nem kaptak megrendeléseket, a cseh nacionalizmus kizárta őket a pályázatokból, még az építészeti folyóiratokból is.” (Lukeš 2002, 11. p.) Így állt fenn az a helyzet, hogy a prágai német építészek „a toleráns Forum folyóiratban mutatták be alkotásaikat, amelyik Pozsonyban jelent meg” (Lukeš 2002, 12. p.), de ugyanez volt érvényes a brünni német kollégákra is, ha nem elégedtek meg a regionális jelenléttel és nemzetközi visszhangra vágytak. E nyitás jól jellemzi Szőnyi Endre befogadó magatartását, aki a csehszlovákiai német műépítészek felkarolásával kiváló tartalomra tett szert. A harmadik-negyedik évfolyamtól erőteljesebben jelenik meg a korabeli magyarországi építészeti, elsősorban Bierbauer (Borbíró) Virgil, a Budapesten megjelenő *Tér és Forma* főszerkesztője, valamint Molnár Farkas német nyelvű ismertetői jóvoltából. Ugyanezen években mélyül el a brünni építészet kritikai reflexiója,⁴⁸ s ehhez társul egy további város, Ostrava modern építésze. Ennek a folyamatnak a kulcsszereplője volt František Kalivoda, aki 1934 és 1938 között több mint 20 írást közölt a folyóiratban és számtalan nemzetközi hírű személyiség írását közvetítette Szőnyi Endrének. (Chatrný 2010, 105–107. p.) 1935-ben a prágai barrandovi filmstúdióval, a pozsonyi Manderla-épülettel, valamint a régió krematórium-épülettípusával ismerkedhetünk meg a *Forumban*, és a kitekintés köre tovább terjeszkedik, immár Marienbad, sőt Itália és Tokió felé. Az ország és a szűkebb régió határának átlépése, a nemzetközivé válás az utolsó három évfolyamban sikerült a periodikumnak. Peter Behrens a Gustav Mahler-emlékműről, Breuer Marcel a Bristol kiállítóházáról, Alfred Roth a modern svájci építészetéről értekezik 1936-ban. A hetedik évfolyamban Le Corbusier, Walter Gropius és Siegfried Giedion egy-egy tanulmányát közölik, sőt Shand P. Morton révén témává válik Nagy-Britannia építészeti útkeresése is. Az utolsó, az 1938-as évfolyamban Max Bill, Pier Luigi Nervi, a prágai emigráció-

48 Bővebben lásd Chatrný 2010.

ban élő Raoul Hausmann, valamint ismételtén Emil Belluš és Bohuslav Fuchs szerepelnek a szerzők között. Sőt egy terjedelmes és gazdagon illusztrált anyag ismertette a kortárs amerikai törekvéseket J. Richard Neutra tollából.

A magyar építészeti tartalom jellege eltért a németétől, nem az új alkotásokra vagy építészszemélyiségekre fókuszált, hanem az építészeti szakirodalomra, a szociális és kislakás témakörére. Tény, hogy az építőművészet nem vált a magyar szerkesztők és szerzők prioritásává, ám mint mindig, ezúttal is létezik kivétel: Szalatnai Rezső személyében, aki 1932 és 1935 között figyelemmel kísérte több más művészeti ág mellett az architektúrát is. Tájékozódási pontként a csehországi baloldali értelmiségi csoportosulás, a Levá fronta kiadványai és aktivitásai szolgáltak számára, így főképp ideológiai szempontból szemlélte a legújabb építészetet. Szalatnai recenzeálta Miljutyin Szacgorod c. könyvét, a szovjet építészet prágai kiállítását, részletes tudósítást írt a baloldali csehszlovákiai építészek 1932-es kongresszusáról.⁴⁹ Kiemelt figyelmet szentelt a cseh avantgárd főideológusa, Karel Teige könyveinek, pl. a szociális kislakásról, Jaromír Krejčarról, a jobboldali és baloldali építészetéről.⁵⁰ Szalatnai becsületére legyen mondván, hogy már 1933-ban megfogalmazta fenntartásait a szovjet építészet központilag meghatározott újklasszicista programjával szemben.⁵¹ Párhuzamos történet Vass Lászlóé, aki a frankofón irányultsága révén Le Corbusier építészetét szemlélte a *Forum* számára, de ismertette a modern városépítészet alapjait és elveit meghatározó 1933-as világkongresszus határozatát is.⁵²

Az építészeti örökségvédelem is hangsúlyt kapott a folyóiratban, többek közt a pozsonyi várrom jövőjét illetően, e témához Leweke-Weyde Gizella, Hans Sedlmayr és Jan Hoffmann szóltak hozzá a folyóirat német részében. A magyarok közül ismét Szalatnai Rezsőt kell kiemelni, aki folyamatosan kommentálta Szlovákia műemlékvédelmét.

Értékes építészeti adat, képanyag⁵³ gyűlt össze a nyolc évfolyam alatt, a korabeli modern és klasszikus modern irányzatok megfértek egymás mellett. Minden elfogult-

49 Sz. R.: A szocialista városépítkezés tervezeti és kilátásai. *Forum*, 2. évf. (1932) 3. sz. 84. p.; Sz. R.: „Új útra lép az építészet”. *Forum*, 2. évf. (1932) 10. sz. 281. p.; Sz.: A szovjet építészet kiállítása Prágában. *Forum*, 2. évf. (1932) 11–12. sz. 322. p.

50 Szalatnai Rezső: Az új építészet útjai. Jegyzetek egy könyvről meg egy cikkről. *Forum*, 3. évf. (1933) 7–8. sz. 239–241. p.; Sz. R.: Teige könyve a legkisebb lakásról. *Forum*, 3. évf. (1933) 5. sz. 160. p.; Sz. R.: Az új építészek eszmei átalakulása. *Forum*, 4. évf. (1934) 3. sz. 108. p.

51 Szalatnai Rezső: Az új építészet útjai. Jegyzetek egy könyvről meg egy cikkről *Forum*, 3. évf. (1933) 7–8. sz. 241. p.

52 (V. L.): Le Corbusier. *Forum*, 2. évf. (1932) 9. sz. 255. p.; Vass László: Az új városépítészet elvi alapjai. *Forum*, 2. évf. (1932) 10. sz. 280. p.; Vass László: A modern építészek IV. Világkongresszusa. *Forum*, 3. évf. (1933) 9. sz. 279–280. p.

53 A *Forum* képanyagában kiemelkednek az Atelier de Sandalo brünni modern architektúráról készült fotói. Alkotójuk ifj. Rudolf Sandalo (1899–1980).

ság nélkül állítható, hogy a *Forum* 1936 és 1938 közötti évfolyamainak német nyelvű építészeti tartalma elérte a Budapesten megjelenő *Tér és Forma*, a prágai *Stavba* színvonalát, és Szlovákia vezető építészeti folyóiratává vált. Az értékelések mindig a lap egészét vették figyelembe, és ehhez hozzátartozott a magyar rész is, amelynek építészeti felhozatala elmaradt a német részétől. Így érthető meg Bierbauer Virgil jóindulatú bírálata, aki szerint a lapnak olyan tartalma is van, „amelyet nélkülözhetőnek tartunk s amelynek szánt hely értékesebbre volna fordítható!”⁵⁴

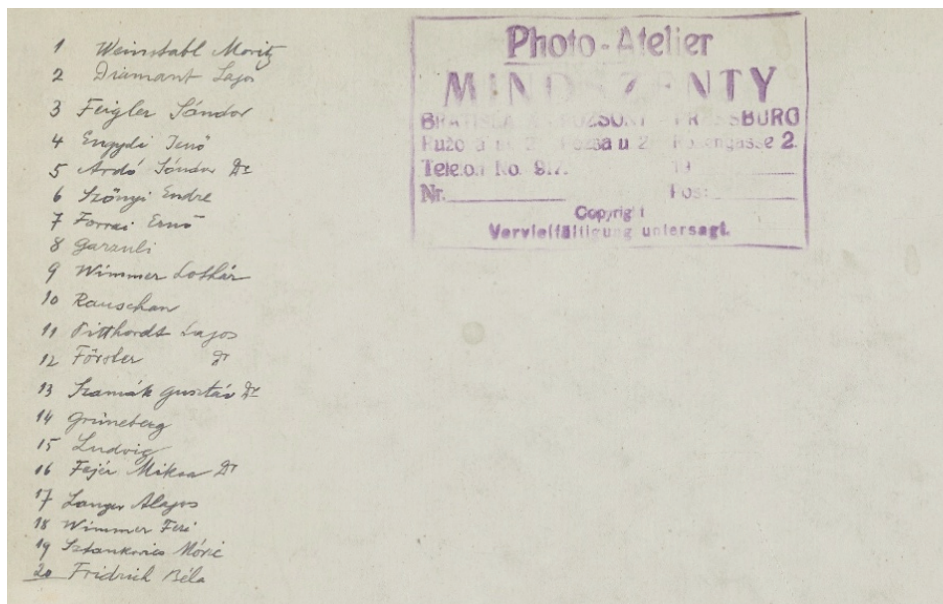
5. kép. Mindszenty Múterem: A Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (Kunstverein) tablója (s.d.)

Forrás: AVU SNG, OF Andrej Szőnyi, uložení osobitne, inv. č. 345, sig. 345/1 (1-2).

54 dr. B. V.: *Forum*. 1933 1-9. szám. *Tér és Forma*, 6. évf. (1933) 6. sz. 398. p.

6. kép. Mindszenty Múterem: A Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület (Kunstverein) tablója (s.d.) – a tábló hátlapja

Forrás: AVU SNG, OF Andrej Szőnyi, uloženie osobitne, inv. č. 345, sig. 345/1 (2-2).

4.3. A Forum képzőművészeti tartalma

4.3.1. A moderntől az új realizmusig

A modern és modern (vagy hagyományos) klasszicista építészettől eltérő képzőművészet határozta meg a *Forum* arculatát. Ám a művészeti pluralitás jegyében jelentős teret kapott az a Kállai Ernő (Ernst Kállai), aki a Bauhaushoz tartozó teoretikusok, művészetkritikusok egyik legjelentősebb személyiségeként a konstruktivizmus és az európai avantgárd szószólója volt. Az 1930-as években az ő művészetszemlélete is változott és a szürrealizmus felé közeledett. 1935-ben bekövetkezett hazatérése után a magyarországi művészetre fókuszáltak a folyóiratban megjelent német nyelvű írásai Czobél Béla, Bernáth Aurél, Kmetty János, Tihanyi Lajos és Dienes-Dénes Rudolf művészetéről. Az expresszionizmus ausztriai alkotóit Fritz Grossmann, Edvard Munch életművét Albert Heppner, Oscar Schlemmert a galerista Fritz C. Valentien, Braque, Ozenfant és Mondrian kiállításait pedig a párizsi Anny Fried mutatta be. A prágai tudósító Johannes Urzidil az első világháború utáni korszak új csehországi művésznemzedékét preferálta, főképp a Tvrdošijní csoportosulást, akik a háború előtti kubizmus késői követői voltak, ám nem mondtak le a realizmusról és a festmény művészeti voltát hangsúlyozták, amivel elvetették a valóság felszínes ábrázolását és mintegy kibékítet-

ték a kubizmust a realizmussal. (Lahoda 1998, 101. p.) Az új realizmusok az 1920-as években jelentek meg a csehszlovákiai képzőművészetben, ezek sokszínűsége az említett posztkubizmustól a neoklasszicizmuson át egészen a mágikus realizmusig terjedt. Ebben az esetben olyan művészekről értekezett a prágai tudósító, mint Emil Filla, František Tichý, Václav Špála, Josef Čapek, Alfred Justitz vagy éppen Jan Zrzavý és Mary Duras. Urzidil figyelmét megragadta a Prágában tanuló és alkotó Bauerfreund (Bauernfreund) Jakab és Nemes Endre is, akiknek közös kiállítást nyitott meg Kassán és Prágában, katalógust írt nekik és tudósított róluk a *Forumban* is.⁵⁵ A brünni szcénát figyelemmel kísérő szerzők egy további sajátos művészeti közeget prezentáltak, amelynek erős német/osztrák–cseh transzkulturális jellege volt, középpontban a brünni Kunstvereinnel. Ez egy újabb jelentős fejezete a *Forum* történetének, mert a cseh- és morvaországi német építészek mellett a német képzőművészeknek is teret adott. Már Urzidil publicisztikájában megjelentek a német alkotók, ám külön cikkben elsőként Emil Utitz elemzte a prágai német képzőművészeket 1934 decemberében. A hatodik és hetedik évfolyamban hét részben mutatták be a csehszlovákiai német képzőművészeket, köztük olyan személyiségeket, mint pl. Paul Gebauer és Käthe Kolwitz. Itt is az új realizmusoké volt a dominancia, de az expresszionizmus is megjelent.

Mivel a művészeti folyóirat a pozsonyi magyar, német és zsidó művészek művészegyletének orgánuma volt, ezért magától értetődő, hogy több esetben német–magyar párhuzamos kétnyelvűség is érvényesült. A Kunstverein nagy csoportos kiállításai vagy az egyéni tárlatok menetrendszerűen helyet kaptak a lapban. Megosztva magyarul és németül, átfedés csak a legjelentősebb seregszemlék esetében fordult elő. A párhuzamos kétnyelvű közlésre jó példa a szlovákiai művészet prágai kiállítása a Myslbek-pavilonban.⁵⁶ A további példa 1932-ből való, amikor jelentős teret kapott a fotóművészet, mégpedig Brogyányi több folytatásban közölt A fotográfia útja (Der Weg der Photographie) c. tanulmánya révén.⁵⁷ Megtörtént az is hogy a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület jubileumi 50. évfordulójára megrendezett kiállítás már csak német nyelven volt recenzeálva.⁵⁸ A tágabb nemzetközi keretben is értelmezhető szlovákiai kiállítások, életművek sok esetben megjelentek a lap német nyelvű részében, így pl. M. A. Bazov-

55 Jakub Bauernfreund – Andrej Nemeš: Akvarely a olejomalby. Katalóg. Galerie Dr. Feigla, Praha, únor – březen 1936; Výtvarné zjavy Slovenska III.: Jakub Bauernfreund – Andrej Nemeš. Katalóg. Východoslovenské múzeum v Košiciach, 6–27. 1936.; Urzidil: Prager Ausstellungen. Galerie Dr. Hugo Feigl. *Forum* (N), 6. évf. (1936) 3. sz. 67. p.

56 Brogyányi Kálmán: Szlovenszkói művészet prágai kiállítása / Asstellung der Künstler aus der Slovaei in Prag. *Forum*, 3. évf. (1933) 3. sz. 73–76. p., németül: 76–81. p.

57 Brogyányi Kálmán: A fotográfia útja (Der Weg der Photographie). *Forum*, 2. évf. (1932) 3. sz. 77–81. p.; 4. sz. 108–112. p.; 6. sz. 175–179. p.; 7. sz. 209–211. p.; 8. sz. 241. p.

58 Brogyányi, Kálmán: Die Jubiläums-Ausstellung des Pressburger Kunstvereines. *Forum*, 4. évf. (1934) 10. sz. 302–307. p.

ský és Janko Alexy szlovák festők értékelése Szalatnai Rezsőtől,⁵⁹ Brogyányi írásai a szlovák művészet útkereséséről,⁶⁰ Gwerk Ödönről,⁶¹ Prohászka Istvánról és Lőrincz Gyuláról,⁶² valamint Weiner Imréről⁶³ és Harmos Károlyról.⁶⁴

A magyar rész képzőművészeti anyagának megítélése az imént említett német nyelvű vagy kétnyelvű közléseknek köszönhetően lényegesen kedvezőbb, mint az építészeti tárgyú magyar tartalom esetében. Jelentős szerepe volt ebben Brogyányi fotográfia-tanulmányának, amely a vizuális művészetet ideig-óráig az építészeti tartalom szintjére emelte.

4.3.2. Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület / Szlovenszkói Úttörő Művészek: a hagyományos és az új realizmus között

A *Forum* magyar része az építészethez hasonlóan a képzőművészetben is különbséget mutat a némettel egybevetve, mert egyértelműen az újklasszicizmust és az új realizmusokat preferálja, ám nem annak posztkubista formájában, hanem a hagyományos, leíró, már-már az expresszív primitív realizmus irányából. Ezt támasztja alá a terjedelmes portrékban bemutatott művészek sora is, mint pl. Murmann József, Rigele Alajos, Fleischmann Artúr. Még szemléletesebb Dex Ferenc példája, akinek az 1931 decemberében Pozsonyban megvalósult kiállítását értékelő írás és képanyag⁶⁵ minden vitán felül az itáliai neoklasszicizmus felé pozicionálja a *Forum* által közvetített szemléletet. Ugyanakkor ez jelzi, hogy a lap toleranciát mutatott a korabeli képzőművészeti irányzatok iránt, mert egy évfolyamban foglalkozott a római iskolás, azaz a korabeli magyarországi hivatalos művészet képviselőjével, Dex Ferencel és a minden szempontból ezzel ellentétes művészeti és társadalmi-politikai programot valló Moholy-Nagy László aktivitásaival és művészetével.⁶⁶

A *Forum* megjelenésével párhuzamosan a művészegylet keretében is jelentős változások történtek, a szervezet egységét megőrizve létrejött a Szlovenszkói Úttörő Művészek (SZUM vagy S.U.M.) csoportosulása, amely minőségi szempontoktól vezérel-

59 Sz. R.: Miloš Bazovský und Janko Alexy. *Forum*, 2. évf. (1932) 3. sz. 73–76. p.

60 Brogyányi, Kálmán: Neue Wege slowakischer Malerei. *Forum*, 1. évf. (1931) 5. sz. 160–175. p.

61 Brogyányi, Kálmán: „Edmund Gwerk”, *Forum*, 1. évf. (1931) 9. sz. 294–299. p.

62 Brogyányi, Kálmán: István Prohászka, Gyula Lőrincz. *Forum*, 5. évf. (1935) 11–12. sz. 317–319. p.

63 Brogyányi, Kálmán: Imre Weiner. *Forum*, 5. évf. (1935) 10. sz. 282–283. p.

64 Brogyányi, Kálmán: Holzschnitte von Károly Harmos. *Forum*, 5. évf. (1935) 3. sz. 86–87. p.

65 Brogyányi Kálmán: Dex Ferenc. *Forum*, 2. évf. (1932) 1. sz. 12–14. p.

66 Brogyányi, Kálmán: Vortrags Zyklus Moholy-Nagy. *Forum*, 1. évf. (1931) 3. sz. 90. p., valamint Uő: A fotográfia útja (Der Weg der Photographie). *Forum*, 2. évf. (1932) 3. sz. 77–81. p.

ve kívánta megújítani a hagyományos realizmusban rekedt egylet tevékenységét.⁶⁷ Erről szól a folyóirat egyik első képzőművészeti írása, amelyben a SZUM programot hirdet a dilettantizmus ellen, az országos és nemzetközi megmérettetés érdekében.⁶⁸ A 17 alapító⁶⁹ és a továbbiakban hozzájuk csatlakozó festők és szobrászok az új realizmus irányait képviselték, amelyek „a tárgyak felszíne alá hatolnak, szignifikáns jelenségeket neveznek meg, miközben a kornak megfelelő művészeti nyelvet” (Kiss-Szemán 2019, 124. p.) használnak. A *Forum* az első számtól teret adott az új csoport tagjainak, fokozatosan bemutatta őket a lap hasábjain,⁷⁰ majd az 1931 októberében–novemberében megrendezett első csoportos kiállításról terjedelmes beszámolót közölt, sajnos a szerző nevének feltüntetése nélkül.⁷¹ Bár a csoport további tárlatáról csak 1937-ben tudósít a folyóirat⁷², ennek ellenére a SZUM fellépése éles cezúrát és igazodási pontot jelentett mind a kisebbségi művészeti életben, mind a *Forum* magyar részének művészetszemléletében. A folyóirat fundamentumként tekintett a SZUM-ra, így évente 3-4 magyar nyelvű művészportrét közölt a tagok közül, tehát elmélyítette az új realizmusok befogadását. A modern realista tendenciák meghatározó képviselőivé váltak többek közt Kiss Viktor, Nagy Antal, Nagy Márton, Pálffy Péter, Prohászka István, Weiner Imre és a Kunstvereinen kívüli alkotók közül a modernistákhoz tartozó Reichental Ferenc és a neoklasszicista Szobel Géza.

4.3.3. A magyarországi művészet és a *Forum* kapcsolata

A lap a magyar nyelvű kritikák és ismertetések, a szlovenszkói és egyesületi témák mellett a magyarországi tartalomnak szánta a legnagyobb teret. Minden egyes számban voltak tudósítások a budapesti művészeti életről, de magyarországi művészek portréi is közlésre kerültek. A szerzők között találjuk Vass Lászlót, aki 1932–1933 között írt a magyar művészeti közéletéről, valamint a képzőművész Gwerk Ödönt, aki Balló Endre

67 Bővebben lásd: Kiss-Szemán 2019.

68 Brogyányi Kálmán: A szlovenszkói kisebbségi képzőművészet új fejezete előtt. *Forum*, 1. évf. (1931) 1–2. sz. 27–36. p.

69 Angyal Géza, Dex Ferenc, Gwerk Ödön, Halász-Hradil Elemér, Harmos Károly, Hermély Viktor, Jánoska Tivadar, Kühmayer Róbert, Lerchner Gusztáv, Leweke-Weyde Gizella, Mack Lajos, Murmann József Árpád, Prohászka István, Rigele Alajos, Schubert Gyula, Tichy Kálmán, Wintersteiner Gusztáv. A teoretikusok soraiból Brogyányi Kálmán és Szalatnai Rezső vállalt szerepet. Később csatlakozott Erdély Béla Kárpátaljáról.

70 Pl.: Az S. U. M. műalkotásainak folytatólagos seregszemléje. *Forum*, 1. évf. (1931) 4. sz. 117–121. p.; Antal Sándor: Murmann, Riegele, Fleischmann. *Forum*, 1. évf. (1931) 10. sz. 341. p.; Szalatnai Rezső: Prohászka István szlovenszkói képzőművész. *Forum*, 1. évf. (1931) 11–12. sz. 352–359. p.

71 S.U.M első csoportkiállítása. *Forum*, 1. évf. (1931) 10. sz. 315–324. p.

72 Brogyányi Kálmán: A Sz. U. M. pozsonyi kiállítása. *Forum (M)*, 7. évf. (1937) 4–5. sz. 25–26. p.

portréját jegyezte.⁷³ Már 1933 elején új belső munkatárs csatlakozott a folyóirathoz Farkas Zoltán személyében, aki hónapról hónapra rendszeresen szemlélte a legjelentősebb budapesti múzeumok, galériák programját, kiemelt figyelmet szentelve a Műcsarnok, az Ernst Múzeum és a Szépművészeti múzeum tevékenységének. Ezt a Budapesti levél c. rovatban közölte, amely a folyóirat történetének egyik leghosszabb ideig létező tartalma volt. Farkas ezzel párhuzamosan művészportrékat is írt mind a magyar, mind a német rész számára. Magyar művészekről szóló írások további magyarországi, ill. magyar szerzőktől is érkeztek, mint pl. Ártinger Imre, Berényi Róbert, Tolnai Károly stb. Több esetben a korabeli magyarországi kultúrpolitika eseményei váltak témává, pl. az Elek Artúr és a Képzőművészeti Társaság közötti per, amelynek előzménye a modern művészek társaságból való kizárása volt.⁷⁴ Komoly eseményként szerepelt Csók István és Vaszary János elmozdítása a Képzőművészeti Főiskola tanári állásából.⁷⁵ A konzervatív művészetpolitika bírálata leggyakrabban Farkas állandó rovatában jelent meg egy-egy konkrét ügy kapcsán. Jelzésértékűnek számít a Műcsarnokban megrendezett Klebelsberg Kunó-émlékkiállítás kapcsán megjelent írása, amelyben áttekinti az elhunyt kultuszminiszter képzőművészet terén elért eredményeit. A szerző láttelepe lesújtó, mert szerinte a minisztert mint megrendelőt „a lehető legszerencsétlenebb elvi elgondolások irányították. Nem az élő művészetet támogatta, hanem hamis történelmi-eskedés alapján historizáló eklekticizmus vezette. Az állami épületeket régen kimúlt akadémikus utánzásában építtette, naturalista, impresszionista festőkkel történelmi festményeket festetett.” Klebelsberg nem gondoskodott a századfordulón létrejött művésztelepekről, a felsőfokú művészképzés szabadságáról, helyette a kétes római művésztelepet támogatta. De csődöt mondott a kortárs magyar képzőművészet külföldi prezentálása terén is, mert „konzervatív epigonok hatása alá jutván, tervszerűen kezdte megakadályozni, hogy a mai élő és valóban nagy jelentőségű fiatal gárda alkotásai a külföldi reprezentatív kiállításokon megfelelően vagy egyáltalán szóhoz jussanak.” Így olyan művészet került külhonba, amelyen „Európa szánakozóan mosolygott.”⁷⁶

A *Forum* nem határolódott el tüntetőlegesen a hivatalos magyar konzervatív kultúrpolitikától. Értérendjében azonban nem azonosult vele, ezért a sajátjához hasonló művészetet támogató partnereket kereste, mellőzve mindkét szélsőséget, azaz a forradalmi avantgárdot és a múltba révedő és ellenséget kereső konzervativizmust is.

73 Gwerk Ödön: Balló Ede. *Forum*, 2. évf. (1932) 11–12. sz. 312. p.

74 V. L.: Budapesti művészpörök. *Forum*, 2. évf. (1932) 5–6. sz. 156. p.

75 V. L.: Ujabb támadás a magyar piktura ellen. *Forum*, 2. évf. (1932) 9. sz. 250. p.

76 Farkas Zoltán: Budapesti levél. *Forum*, 3. évf. (1933) 3. sz. 97. p.

4.3.4. Szlovák és cseh képzőművészet a Forumban

A német nyelvű rész csehországi és morvaországi tartalmáról fentebb értekezünk, a magyar rész cseh művészeti reflexióját más hangsúlyok jellemezték, mint pl. Johannes Urzidil német nyelvű kritikái. A magyar szerzőket nem érdekelte a csehországi művészeti színtér, kizárólag az ott kiállító szlovákiai és szlovákiai magyar művészekre reflektáltak érdemben. Ezek főképp nagy országos tárlatok voltak, mint pl. A szlovákiai művészet seregszemléje a Myslbek-pavilonban 1933 márciusában–áprilisában, amelyen a Kunstverein alkotói a Szlovák Művészek Egyesületével (Spolok slovenských umelcov) közösen állítottak ki, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül.⁷⁷ A második ehhez hasonló hatalmas tárlat a prágai vár Ulászló termében Szlovákia régi és kortárs művészetét vonultatta fel 1937-ben.⁷⁸ Szalatnai Rezső is nemzetiségi aspektusból közelítette meg az 1933-as kiállítás visszhangjait, kifogásolta a kirekesztő cseh szemléletet, amely nem tett említést sem a magyar, sem a német festőművészekről.⁷⁹ A cseh kulturális élet, annak állami és magán-intézményrendszere, a folyóirat-kultúrája lenyűgözte Szalatnait, ezért figyelemmel kísérte a művészeti, irodalmi, társadalompolitikai folyóiratokat. Ám a cseh képzőművészekkel nem találta meg a közös nevezőt, számtalan cseh vonatkozású magyar nyelvű rövid hírt, ismertetőt, annotációt írt a *Forumba*, ám egyetlen értékelhető cikke sem jelent meg a cseh képzőművészetről a nyolc évfolyam alatt. A legígéretesebbnek a Cseh művészet és művészeti kultúra c. írása tűnt, ám ebben sommás értékelése szerint: „Nagy értékű egyes műalkotásokat, hatalmas, új ösvényt vágó festőművészeti vagy szobrászati tehetségeket ugyan nem találunk köztük, hanem annál több közepes alkotót.”⁸⁰ Csupán a Hírek rovatban fordultak elő tőle értesítések a cseh és morva művészek főképp pozsonyi kiállításáról. A cseh pikktúra Brogyányi Kálmán számára sem volt fő téma, ám ha mégis megemlítette, pl. a Mánes Társaság pozsonyi kiállítását, minősítése ellentétben állt Szalatnaiéval, kiemelte Vincenc Beneš és Václav Špála művészetét, Emil Filla festőművészt pedig a cseh Picassónak nevezte.⁸¹

77 Képzőművészeti Egyesület: Szlovenszkói művészek representatív kiállítása Prágában. *Forum*, 2. évf. (1932) 8. sz. 223. p.; Brogyányi Kálmán: Szlovenszkói művészet prágai kiállítása / Ausstellung der Künstler aus der Sloakei in Prag. *Forum*, 3. évf. (1933) 3. sz. 73–76. p. / 76–81. p.; Jánoska Tivadar: A prágai kiállítás krónikája. *Forum*, 3. évf. (1933) 3. sz. 98. p.

78 Tilkovszky Béla: Szlovenszkó művészetének kiállítása Prágában. *Forum (M)*, 7. évf. (1937) 7–8. sz. 46–47. p.

79 Szalatnai Rezső: Hamann professzor politikája. Reflexiók a prágai kiállításához. *Forum*, 3. évf. (1933) 3. sz. 82. p.

80 Szalatnai Rezső: Cseh művészet és művészeti kultúra. *Forum*, 5. évf. (1935) 1. sz. 34–35. p.

81 Brogyányi Kálmán: Szlovenszkói szemle. *Forum*, 5. évf. (1935) 4. sz. 133. p.

7. kép.

Forum 1932/3. Moholy-Nagy László: Fény-tér modulátor (1929)

A szlovák művészet összehasonlíthatatlanul fontosabb téma volt a *Forum* magyar szerkesztői számára, mint a cseh festészet és szobrászat. Megkülönböztetett figyelemmel kísérték a Szlovák Művészház, az Umelecká beseda Slovenska (UBS) és a Szlovák

Művészek Társasága (SSU) csoportos és egyéni kiállításait, külön cikkekben vagy a Hírek rovatban rövidebb ismertető formájában értékelték őket. Az SSU művészei közül Martin Benka és Miloš Alexander Bazovský, az UBS tagjai közül pedig Mikuláš Galanda, Ľudovít Fulla, František Malý, Reichental Ferenc és Bártfay Gyula bemutatott műveit értékelték pozitívan. Elsősorban Brogyányi kritikus reflexiói érdemelnek figyelmet, aki Fulla és Galanda személyében a modern szlovákiai piktúra megteremtőit találta meg, František Malý esetében pedig a szürrealizmus meghonosítását értékelte. Vele párhuzamosan Szalatnai Rezső Janko Alexy, Koloman Sokol, Palugyay Zoltán és M. A. Bazovský bemutatkozásait recenzeálta, de az UBS kiállításai sem kerültk el figyelmét. A könyvkiadás is az ő portfóliójába tartozott, gyakran bírálta a szlovák nyelvű szakmai kiadványokat, mint pl. az első szlovák nyelvű műtörténeti összefoglalót, azaz Vladimír Wagner *Profil slovenského výtvarného umenia* című monográfiáját,⁸² amelyben igazságtalannak tartotta Benka, Fulla és Galanda rangon aluli értékelését. Szalatnai kifogásolta Wagner nemzeti alapú szelekcióját, mivel ezzel szándékában állt mindenkorra meghatározni, hogy ki a szlovák művész és ki nem. Ennek magától értetődő utóélete lett, és a könyv szerzője az *Elán* folyóiratban támadta meg a recenzenst, sajnos megint nemzetiségi alapon.⁸³ Szalatnai azonban vitába került Mayer Erzsébettel is, aki a *Československá vlastivěda: Dějepis výtvarných umění v Československu* (1935) művészettörténeti kötet társszerzője volt; a kritikus nívón alulinak tartotta a szűkszavú és csak fragmentumokat felhozó összefoglalót a kisebbségek szempontjából.⁸⁴ Erre Mayer válaszolt, aki figyelmeztetett arra a tényre, hogy írása az egykori Felső-Magyarország 1850–1918 közötti korszak művészetére fókuszált, így nem foglalkozhatott a további évtizedek magyar kisebbségi művészetével Csehszlovákiában.⁸⁵ A mindössze egyoldalas kortárs művészeti összefoglalót Josef Polák, a Kelet-szlovákiai Múzeum igazgatója jegyezte.

4.3.5. Régi művészet és peremtémák

A régi korok művésze állandóan jelen volt a *Forumban*. Sajnálatos, hogy a szlovákiai szakma első művészettörténész végzettséggel rendelkező generációja, mint Leweke-Weyde Gizella, Günther-Mayer Erzsébet a német rész szerzői voltak. Ám a pozsonyi városi levéltár egykori munkatársa, Csákós József János mindkét nyelven publikált a folyóiratban Pozsony és Szlovákia építészeti- és művészettörténetéről, valamint a művészegylet közel- és régmúltjáról. A fiatal műtörténész generációt Nagy Barna képviselte, aki a prágai egyetemen tanulmányai után Komáromban telepedett le és a hatodik évfolyamtól publikált a lapban a barokk szobrászat és a muzeológia témakörben.

82 Szalatnai Rezső: A szlovák képzőművészet arcához. *Forum*, 5. évf. (1935) 10. sz. 299–300. p.

83 Dr. Wagner, Vlado: Umelecké actuality zo Slovenska. *Elán*, 7. évf. (1936) 6. sz. 3–4. p.

84 Sz. R.: Csehszlovák vélemény a kisebbségi művészetről. *Forum*, 5. évf. (1935) 4. sz. 136. p.

85 Dr. Mayer Erzsébet–Szalatnai Rezső: Még egyszer a kisebbségi művészet csehszlovák ismeretéről. *Forum*, 5. évf. (1935) 5–6. sz. 176. p.

A magyar nyelvű tartalom egyik legszorgalmasabb szerzője Szalatnai Rezső volt, akinek több mint 150 írása jelent meg 1931-től az 1936/7. számig. Az ő személyes érdeke, hogy a folyóirat egyre tágabb horizonttal szemlélte a cseh-szlovák–magyar kulturális transzfert, kitekintve az irodalom, a kultúr- és művelődéstörténet, reklám és karikatúra felé. A filmművészet is foglalkoztatta őt, e témában Peéry Rezsőben talált segítségre, együtt glosszázták annak újabb fejlődési állomásait, a részben eltérő pozíciót képviselő Gró Lajos mellett. A modern színházművészet témáját Barta Lajos vállalta fel.

Az első öt évfolyam fokozatosan formálta a német és a magyar tartalmakat. Ez utóbbi egyre nagyobb teret adott a peremtémáknak, pl. a népművészetnek, regionális muzeológiának, rajzpedagógiának, a magyarországi művészeti élet sajátos problémáinak. A magyar nyelvű eszmefuttatások gyakrabban foglalkoztak társadalmi kérdésekkel, a művészet és társadalom kapcsolatával. E témák tárgyalására jelentős teret kapott többek közt Nyíresi-Tichy Kálmán,⁸⁶ Khín Antal,⁸⁷ Dobossy László, Krammer Jenő, Morvay Gyula és Jánoska Tivadar is.

4.3.6. Magyar nyelvű képzőművészeti tartalom a különválás után – folyóirat a folyóiratban (1936–1937)

A folyóirat első két évfolyamában a kétnyelvű anyag kiegészítette egymást. Ám a Masaryk Akadémia szerepvállalásával erősödött az az elvárás, hogy a magyar rész hangsúlyosabb legyen a *Forumban*. Már 1933-ban megváltozott a lap belső szerkezete és részben elkülönült a magyar nyelvű tartalom. Az egyértelmű cezúrát a 6. évfolyam jelentette, ekkor következett be a magyar és a német nyelvű rész kettéválása. Ez megnyilvánult mind a grafikai szerkesztésben, mind a papíriminőségben, ám sajnálatos módon a tartalom színvonalában is.

A kettéválás indoklásaként az új évfolyam első számában megemlítik a magyar és a német rész fejlődését, ugyanis az „önálló magyar részre így újabb feladatok várnak: a szlovenszkói magyarság egyre szélesebb rétegeibe vinni el a művészet megismerését és szeretetét. A nyugati nagy művészeti események állandó ismertetése mellett a különös szlovenszkói kérdések tárgyalását” fogja egyebek közt szorgalmazni a lap. Sőt a Társaság keretében elvégzendő kutatómunka eredményeinek is teret ad, így „állandóan ismertetni fogja a szlovenszkói magyarság tárgyi néprajzának feltáruló adatait.”⁸⁸

A *Forum* ugyanakkor megőrizte a magyar művészet és művészek számára megteremtett nemzetközi megjelenési lehetőséget, így mind az építészek, pl. Weinwurm és Vécsei, mind a képzőművészek teret kaptak a német részben. Az ismertetőket és értéke-

86 Nyíresi-Tichy Kálmán: Népjólét és népművészet. *Forum*, 4. évf. (1934) 5–6. sz. 182–183. p.; Uő: A süvetei kerámiák tanulságai. *Forum*, 4. évf. (1934) 7. sz. 217–218. p.; Uő: A gömöri pásztorok díszítő technikájáról. *Forum*, 5. évf. (1935) 7. sz. 207–208. p.

87 Khín Antal: A Csallóközi Múzeum. *Forum*, 4. évf. (1934) 11–12. sz. 367. p.

88 *Forum* (M), 6. évf. (1936) 1. sz. 1. p.

léseket ismét Brogyányi Kálmán, azaz Koloman Brogyányi jegyezte, 1936-ban Stern Árminról,⁸⁹ Fleischmann Artúrról⁹⁰ és Reichental Ferencről,⁹¹ 1937-ben Pálffy Péterről.⁹² Ezzel beteljesült a folyóirat képzőművészeti részének egyébként konzekvens neoklasszista és új realista művészet melletti elkötelezettsége, amit a klasszikus modernizmus jelentős alkotóinak szerepeltetése még erősített is. A legjelentősebb szlovákiai magyar műkritikus, Brogyányi továbbra is egységben szemlélte az ország művészetét, foglalkozott a köztéri művészettel is, s ennek keretében kifejtette véleményét Pavol Országh-Hviezdoslav új emlékművéről Pozsonyban,⁹³ de tőle származik a váratlanul fiatalkorában elhunyt modern szlovák festőművész, Mikuláš Galanda német nyelvű nekrológia is.⁹⁴

A különvált magyar *Forum* fejlődésében már csak a Masaryk Akadémia és a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesület szerepelt, lényegében magyar dominanciájú lett az évenként tízszer megjelenő melléklet. Néhány szám után kialakult a rovatstruktúra: Tanulmányok, Művészet és társadalom – esszék, Rajzoktatás, Pozsonyi kiállítások, Budapesti levél, Külföldi krónika, Könyvszemle, Hírek. Ezt kiegészíthették, módosíthatták az ankétok vagy a kiemelt nemzetközi anyagok. Brogyányi Kálmán folyóirat-szerkesztőként a hatodik évfolyam október–novemberi számától állandó Pozsonyi kiállítások című rovatval jelentkezett, Farkas folytatta Budapesti levél rovatát, s ehhez társult – a különválás egyik nyeresége – Hajós M. Erzsébet Külföldi krónikája. Ekkor csatlakozott a szerzői gárdához a művészettörténeti tanulmányokat Pozsonyban és Bécsben végzett és másfél évtizedes szerkesztői gyakorlattal rendelkező Tilkovszky Béla. Hatalmas teret kapott a művészetpedagógia, a rajzoktatás, több folytatásban közölték Jánoska Tivadar A művészeti nevelés és rajztanítás problémái az iskolában c. sorozatát és Wimberger Mária többrészes értekezését A Roth-féle rajztanítási módszerről. Művészeti, társadalmi és esztétikai kérdéseket taglaltak esszéikben Duka-Zólyomi Norbert és Szalatnai Rezső. Régi művészeti tárgyú tanulmány Csákós József János tolla alól került ki, a népművészet és magasművészet áthallásairól Khín Antal, a népi építészetről és a művészetszociológiáról Duka-Zólyomi Norbert tárgyalt tanulmányaiban. A Kárpát-medencei kitekintés Erdély irányába Vásárhelyi Z. Emil írásával valósult meg.

A hetedik évfolyam két terjedelmes értékelő beszámolót tartalmaz a párizsi világkiállításról Brogyányi Kálmán szerzőségével, állandósultak a Pozsonyi kiállítások, a Budapesti levelek és a Külföldi krónika rovatok. Hajós M. Erzsébet érthető módon lemondott Berlin preferálásáról, figyelmét Párizs, London, Zürich, Amszterdam, Bécs

89 Brogyányi, Kálmán: Armin Stern. *Forum* (N), 6. évf. (1936) 1. sz. 16–17. p.

90 Brogyányi, Kálmán: Dr. Arthur Fleischmann. *Forum* (N), 6. évf. (1936) 2. sz. 38–39. p.

91 Brogyányi, Kálmán: Ferenc Reichental. *Forum* (N), 6. évf. (1936) 4. sz. 88–89. p.

92 Brogyányi, Kálmán: Der Maler Peter Pálffy. *Forum* (N), 7. évf. (1937) 2. sz. 40–41. p.

93 Brogyányi, Kálmán: Der Neue Hviezdoslav-Denkmal in Pressburg. *Forum* (N), 7. évf. (1937) 10. sz. 198–199. p.

94 Brogyányi, Kálmán: In Memoriam Nikolaus Galanda. *Forum*, 8. évf. (1938) 6. sz. 124. p.

stb. kötötték le, konkrétan a klasszikus modern művészeinek önálló tárlatai, mint pl. Gainsborough, Courbet, Corot, Cézanne, Hodler, valamint a régebbi korok festészetének bemutatói (Rembrandt, Goya, Bosch, Poussin). Nem került el Hajós figyelmét a szimbolizmus nagy csoportos tárlata sem, és egyre gyakrabban szentelt figyelmet egy-egy személyiség, mint pl. Hans von Marées vagy Géricault művészetének.

A szlovákiai magyar kultúra és művészet előszeretettel nyúlt az ankétok szervezéséhez, annak reményében, hogy ezzel megoldhatók a felmerült égető problémák. Szimbolikus értéke van, hogy az egységes *Forum* egyik utolsó magyar anyaga, A szlovenszkói magyar festőművészet ankétja volt, amely a SZUM 1935. évi tárlata végén, november 4-én, a rádió mikrofonjai előtt megrendezett vita formájában valósult meg. Három mindenkinek feltett kérdésre, azaz „1. Milyen a szlovenszkói művész anyagi helyzete, 2. Milyen művészi problémák foglalkoztatják jelenleg, 3. Mi a véleménye a sajátos szlovenszkói festőművészet lényegéről?” összesen kilenc művész válaszolt, mégpedig Prohászka István, Schubert Gyula, Reichental Ferenc, Lőrincz Gyula, Weiner Imre, Nagy Márton, Harmos Károly, Gwerk Ödön és Tichy Kálmán.⁹⁵ A harmadik kérdésre adott válaszok a leginkább figyelemre méltóak, az egyik csoport szerint ilyen „szlovenszkói” sajátosság nincs, Lőrincz szerint azért, mert a „születési hely után nem lehet megállapítani a szlovenszkóiságot”, hasonló véleményen volt Harmos, mert ha valaki „itteni lakos, az nem avatja mindjárt szlovenszkóivá”, de Weiner véleménye is erre felel hajlott.⁹⁶ A másik oldalon Prohászka, Schubert és Nagy Márton egyetértenek e sajátosság létében, míg Reichental és Gwerk szerint e kérdés „nem annyira stílusbeli, mint inkább tartalmi természetű”.⁹⁷ Az ankét kiértékelője is hangsúlyozza a geográfiai nevező megtévesztő gyakorlatát, mert a „magyar festőművészet nem képes a szláv művészeti jellemvonások átvételére”, az más és egyéb hatásoknak van kitéve, mint pl. „a szlovák népiesség, Prága európeér felfogása, Bécs és a távolabbi nyugat”.⁹⁸

Komoly lépést tett a lapszerkesztő Brogyányi azzal, hogy a hatodik évfolyam mellékletének első számában szlovák művészeket is megszólaltatott a szlovákiai magyar festőművészet ankétjában. A szlovákiai válaszadók többségére érvényes, hogy a téma meghatározását messze meghaladták és általánosságban a szlovákiai művészet sajátosságairól mondtak véleményt. Ludovít Fulla sem lát sajátos szlovákiai művészeti entitást, hiszen az különféle népek csoportjaiból áll össze, akik eltérő kultúraismerettel vannak felvértezve. Még a népviseletnek sem tulajdonít nagy jelentőséget, „mivelhogy nem a látszat, a külső forma, hanem a belső érzés, a lelki felfogás az, amely a szlovák

95 Brogyányi Kálmán: A szlovenszkói magyar festőművészet ankétja. *Forum*, 5. évf. (1935) 11–12. sz. 333–335. p.

96 Uo. 334. p.

97 Uo. 334–335. p.

98 Uo. 333. p.

és szlovenszkói magyar festőművészetet megkülönbözteti.”⁹⁹ František Malý néhány emberöltő idejére teszi az egyedi stílus kialakulását, mert ma még a „folklorisztikus adomázás” a meghatározó. Legmesszebb Mikuláš Galanda merészkedik, aki Fullával ellentétben konkrét különbségeket és áthallásokat nevez meg a szlovák és a szlovákiai magyar piktúrában, ez utóbbi „kifejezési módja egészen más. Temperamentusabb, színei teltebbek (Benka, Bazovský – Gwerk). Benka és Bazovský lágyabb – Gwerk tömörebb, realisabb. Prohászka szintén szlovák tájat fest. A magyarlakta lapályt és a kubikos földgyúró népet festi, de nem hasonlítható egyik szlovák piktorhoz sem. Azt hiszem, a magyar piktorok inkább realista úton haladnak”.¹⁰⁰ A további megszólalók – Elek Artúr, Farkas Zoltán és Kállai Ernő – a magyarországi művészet szempontjából közelítették meg az ankét kérdését. Elek a magyar temperamentum művészi erejű megnyilvánulásában véli felfedezni a sajátosságot, Farkas elismeri az egyediség létét, ám azt nem határozza meg. Kállai Ernő pedig „sajátos színskálájú, bő materialitású, plasztikus erejű testiségben látja a magyar művészi alkotások közös vonását.”¹⁰¹ Az ankét folytatásában Vladimír Wagner szlovák műtörténész mellett még két festő, Weiner Imre és Erdélyi Béla válaszolt a kérdésekre. Weiner ismét nem kertel és a rá jellemző módon elégtelennek tartja „tisztán a haza” vagy „ezen föld szeretetét, mert ezen tényezők nem elegendők”¹⁰² a művészethez. A nyugat-európai francia és német művészeti központokban járatos Erdélyi is elutasítja a „szlovenszkóiság” kutatását, s skeptikusan jegyzi meg, hogy „külön ruszinszkóiság csak annyiban van, amennyiben a milió az egyénre hatással van”, és „kárpataljai művészetről nem lehet szó, mert minden művész más lelkisíkon mozog.”¹⁰³ A *Forum* ankétja messze meghaladta a korábbi hasonló próbálkozásokat, mert elsősorban a művészet lényegéről szólt és nem csupán a festők és szobrászok szociális helyzetéről.

Esztétikai és eszmetörténeti eszmeifuttatások is teret kaptak a lapban, folytatva ezzel azt a trendet, amit még Brogyányi honosított meg 1932/33-ban¹⁰⁴, amikor „a műtörténet és az esztétikai spekuláció krízisééről” értekezett két részben. Most a francia *Beaux-Arts* és *Mois* szaklapok nyomán azonosul a válság-aggodalommal, mert a „művészet, fejlődése során, sorra hagyott el olyan értékeket, amelyek a legfőbb alapjai voltak eddigi erő kifejtéseinek. Így ért el egy személytelen művészethez. A francia, de vele együtt a modern művészet is egy túl törékeny pontra jutott el most. Minden

99 A szlovenszkói magyar festőművészet ankétja. *Forum* (M), 6. évf. (1936) 1. sz. 1. p.

100 Uo. 2. p.

101 Brogyányi Kálmán: A szlovenszkói magyar festőművészet ankétja. *Forum* (M), 6. évf. (1936) 2. sz. 10. p.

102 Uo.

103 Uo.

104 Brogyányi Kálmán: Az esztétika és művészettörténet krízise. *Forum*, 2. évf. (1932) 11–12. sz. 311. p.; *Forum*, 3. évf. (1933) 1. sz. 25–26. p.

támaszpontját elvesztette. Többé semmi emberi, semmi élő nincs ebben a művészetben.”¹⁰⁵ Az esszé szerzője ezzel megismétli tartózkodó álláspontját a századelő avantgárd izmusaival szemben, s befejezésében egyértelműen kinyilvánítja, hogy a letűnt világ művészete egy konkrét társadalmi rendhez, a kapitalizmushoz sorolható, mert „az ellentmondások, a hamisnak talált mértékek mögött az osztálytársadalmi ellentétek vívják élet-halál harcukat. Ennek a harcnak a kimenetele, az osztálytalan társadalom ígérete hozza meg csak a mai, egyre feszültebbé váló krízis feloldását. Az utat és a váltság jelentőségét pedig ma – csakis egy dialektikus módszerekkel dolgozó, új, marxista esztétika tudja felmérni.”¹⁰⁶

Brogyányi két évvel később Kállai Ernő nyomán elmélkedik az absztrakt művészetről, s még távolabb kerül a tárgynélküli művészetszemlélettől.¹⁰⁷ Elhatárolódást jelentő negatív jelzőket használ, mint pl. a „szélsőséges”, de egyértelműen fogalmaz, ismét a kapitalizmust bírálva megállapítja, hogy a „gépcivilizáció monumentális alkotásaival szemben ámulva és tájékozatlanul áll meg az ember.” A széttöredezett társadalmi és stílusjegység azonban újra az egyetemesség felé halad az absztrakt művészet átalakulásával azokban az államokban, „ahol diktatúra uralkodik”. Olaszországban a futurizmus „beilleszkedett a fasizmus eszmekörébe és újra epikussá vált.”¹⁰⁸ Meggyőződése, hogy a művészet semmiképp sem szakadhat el a valóságtól, ám most már nem osztálynélküli társadalomban látja a megoldást, azt „egy új emberiség tiszta morálja teremtheti meg, ahol a mai krízis ellentmondásai elsimulnak s az ember megtelik új hittel és tisztasággal.”¹⁰⁹

Ezt a korszemléletet hatványozta Duka-Zólyomi Norbert esszéje Benedetto Croce esztétikájáról,¹¹⁰ valamint a művészet és propaganda kapcsolatáról. Ez utóbbiban megerősíti azt a társadalmi-politikai trendet, amiről Brogyányi még 1935-ben értekezett, nevezetesen azt, hogy a fejlődés a „kollektív eszmék felé sietett” az „individualista liberalizmus csődjében”, s ez kihatással van a művészetre is, mert „a művészek nem kiszámú elitnek alkotnak, hanem a széles tömegeknek. A proletárkultúra, a neokatolicizmus és a nacionalista reneszánsz ennek az új fejlődésnek a határkövei.”¹¹¹ Duka-Zólyomi azonosul a korabeli diktatúrák művészetszemléletével, amikor követelmény-

105 Uo. 25. p.

106 Uo. 26. p.

107 Brogyányi Kálmán: Gondolatok az absztrakt művészetről. *Forum*, 5. évf. (1935) 2. sz. 69–70. p.

108 Uo. 69. p.; lásd még: Brogyányi Kálmán: Jegyzetek az aeropittúrához. *Forum*, 5. évf. (1935) 3. sz. 99–100. p.

109 Uo. 70. p.

110 Duka-Zólyomi Norbert: A hetvenéves Croce. *Forum (M)*, 6. évf. (1936) 7. sz. 45–46. p.

111 Duka-Zólyomi Norbert: Művészet és propaganda. *Forum (M)*, 6. évf. (1936) 8. sz. 54. p.

ként fogalmazza meg: „A művészet már nincs önmagáért, hanem körén kívül eső eszmék népszerűsítésének az eszköze.”¹¹² A jövő művészete Brogyányi olvasatában „a rend és fegyelem művészete kell, hogy legyen”, elveti az öncélú művészetet, amelynek elméletét hamisnak nevezi, s ebből eredően meggyőződése, hogy a „művészetnek újra bele kell nőnie a társadalomba.”¹¹³ Egy évvel később, azaz 1938-ban, egy másik közlésében megkülönböztetett figyelmet szentel a művészet társadalmi szerepének és kiemeli a képzőművészet „nemzeti társadalomban való létének funkciószerepét”.¹¹⁴

Szalatnai Rezső a fentiekkel ellentétes véleményyt formált, hitet téve művészetkritikus szemlélete és az így betöltött társadalmi szerepe és küldetése mellett.¹¹⁵ Ugyanez a szerző figyelemmel kísérte a *Volné směry* művészeti folyóiratot, amelyben Johannes Urzidil közölt írást a Moderní Galerie / Neue Galerie német szekciójának kiállításáról. A prágai német műkritikus véleménye revelációval ért fel Szalatnai számára, mert egyértelműen elvetette a nemzeti sajátosságot mint legfontosabb kritériumot, mert az csak attribútum szerepét töltheti be. Urzidil szerint szudétanémet művészetről „nem lehet beszélni. Ez egy meghatározhatatlan fogalom. Csak szudétanémet művészekről lehet szó.”¹¹⁶ E vélemény a szlovákiai magyar esszéíró számára azért bírt jelentőséggel, mert radikálisan eltért a szudétanémet és a szlovenszkói magyar pártok retorikájától és kultúraszemléletétől. Ennek kapcsán megjegyzi: „Óvatosabb és hűvösebb ugyan, ésszerűbben gondolkodó, mint a csehszlovákiai magyar szellemiség ideológusai.”¹¹⁷

A *Forum* magyar mellékletének két éve, de a folyóiratnak csaknem egész megjelenési ideje tagadhatatlanul összefonódott „a diktatúrák művészetének korával”. A Szovjet-Oroszország kultúrpolitikáját már érintettük az építészetről szóló fejezetben. A másik diktatúrát a németországi nemzetiszocializmus képviselte. A folyóirat már 1932-ben figyelmeztetett a németországi fejlemények következményeire, lehetséges veszélyeire. Szalatnai a Bauhaus felszámolását írja az új német hatalom rovására,¹¹⁸ Vass László szerint pedig „Kísértő, veszejtő órák a mostaniak, és örvénylő szakadékok szélén járunk.”¹¹⁹ Hitler hatalomra kerülésével ezen aggodalmak elmélyültek, és újabb írások jelentek meg ebben e hangnemben, Honti Elek már egy lehetséges törzsi, faji művészet veszélyes alternatívájáról értekezik.¹²⁰ A *Forum* német nyelvű része is elhatá-

112 Uo.

113 Brogyányi Kálmán: Az ifjúság és a ma művészete. *Forum* (M), 6. évf. (1936) 8. sz. 52–53. p.

114 Brogyányi Kálmán: A művészet élete a nemzeti kultúrában. *Nemzeti Kultúra*, 1. évf. (1938) 1. sz. 92. p.

115 Szalatnai Rezső: A karikatúra művészete. *Forum* (M), 6. évf. (1936) 7. sz. 44–45. p.

116 Szalatnai Rezső: A kisebbségi művészet kérdéséhez. *Forum* (M), 6. évf. (1936) 4. sz. 29. p.

117 Uo. 30. p.

118 Szalatnai Rezső: A Bauhaus korai vége. *Forum*, 2. évf. (1932) 9. sz. 219. p.

119 Vass László: Európa fölött borul. *Forum*, 2. évf. (1932) 9. sz. 250. p.

rolódott ezektől az új fejleményektől és a kirekesztéstől, Németország kapcsán „kultúr-bolsevizmusról” és „halott művészetről” írt. A kritika és művészetkritika betiltásával a nemzetiszocialisták nagy felháborodást váltottak ki, a *Forum* a bécsi *Profil* 1936. évi 12. számából vette át Dr. Heinrich von Králik írását a kritika kétségbevonhatatlan jogosultságáról.¹²¹ Szőnyi lapja védelmébe vette a nácik által degeneráltnak minősített expresszionizmus művészetét, mégpedig Tilkovszky Béla munkásságának egyik legfontosabb írásával, *Expresszionizmus a máglyán* címen.¹²² A Münchenben megnyílt „Elfajzott művészet” kiállítás célja volt a közönség elé tárni, hogy „milyen mértékben éltek vissza Németországban a világháború alatt és után a művészettel és mennyire idegent, elfajzottat és beteget állított a természetes és tiszta művészi életmegnyilvánulás helyébe a destruktív elem.”¹²³ Mivel e pellengérré állítás a teljes expresszionizmust érintette, Tilkovszky annak szellemi revízióját vállalta fel, „mielőtt alkotásai elégnének napjaink túlfűtött politikai idegzetének máglyáin.”¹²⁴ A történetek egy „feldúlt népi lélek körképét” mutatják, mert ez a művészi irányzat „ugyanolyan folyamatos és szerves része művelődésünk történetének, mint bármelyik nagy stílusperiódusunk.” A hatása nem kitörölhető, maradandó.¹²⁵ A nemzetiszocializmus kirekesztő szemlélete gyakran szerepelt a Hírek – Nachrichten rovatban, itt jelentek meg a Bauhaus kálváriájának legfontosabb stációi, majd a német hírekben Walter Gropius, Josef Albers, Oskar Kokoschka és Hajós Erzsébet távozása az USA-ba 1937/38-ban.

Utolsó nagy témaként a szlovákiai műtörténet-írás szerepelt a lapban, Tilkovszky Béla korszerű szemlélet szükségére hívja fel figyelmet,¹²⁶ nem lehet ugyanis lázas hipotézisekre építeni a kutatást, és mindenkorra megoldhatatlan kérdések elé állítani a művészettörténet-tudományt, hogy az „Szlovenszkó művészetének nemzetiségi előjele” kifürkészését oldja meg prioritásként. „A nemzeti szellem művészi megjelenése csak a XVIII. század végén veszi kezdetét”, tehát „semmi pozitív célja a tisztán érzelmi síkon mozgó partizánkodásnak, mely amúgy is hiába próbálná megbontani Szlovenszkó középkori művészetének statikus egységét”¹²⁷ – tehát annak természetes közép-európai összefüggésrendszerét.

120 Honti Elek: A német nemzeti szocializmus művészete. *Forum*, 3. évf. (1933) 7–8. sz. 244–245. p.

121 Dr. Heinrich von Králik: A műkritika fontossága, kötelességei és jogai. *Forum (M)*, 7. évf. (1937) 1. sz. 2. p.

122 Tilkovszky Béla: *Expresszionizmus a máglyán*. *Forum (M)*, 7. évf. (1937) 9. sz. 54–55. p.

123 Uo. 54. p.

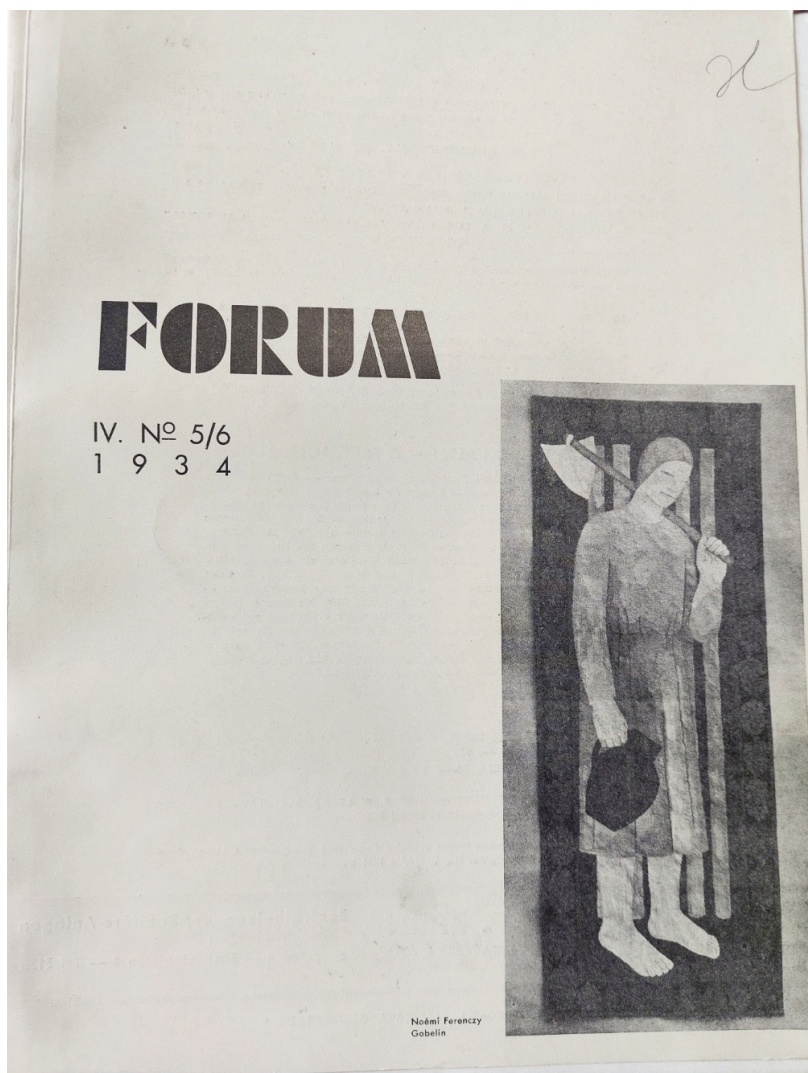
124 Uo.

125 Uo. 55. p.

126 Tilkovszky Béla: Művészet és szellem. Jegyzetek Szlovenszkó műtörténetének szellemtudományi feladataihoz. *Forum (M)*, 7. évf. (1937) 10. sz. 58–60. p.

127 Uo. 59. p.

8. kép.

Forum 1934/5–6. Ferenczy Noémi: Gobelin (Moravská zemská knihovna v Brně)

4.5. Korabeli szakmai visszhangok a *Forum*ról

Egyedi helyzete miatt, gondolva itt az ország két kisebbségi nyelvén megjelenő és az ezen létet is reflektáló periodikumra, nem meglepő az egyszerre dicsérő és bíráló visszhang a művészeti, kulturális folyóiratok részéről. Az építészeti tartalom révén sikerült kivívni a nemzetközi figyelmet, ez elsősorban a társlapok részéről nyilvánult meg, ezek közül mindenekelőtt a budapesti *Tér* és *Forma* emelkedik ki, amely figyelemmel kísérte

a *Forum* fejlődésének első évfolyamait, értékelő cikkeit maga a főszerkesztő, Dr. Bierbauer Virgil jegyezte.¹²⁸ A Zeitler Sándor szerkesztette *Építőmunka* 1933 és 1935 között figyelte lapunkat. „Nemzetközinek mondható széles látókörrrel szerkesztett folyóirat, a modern építészetnek és festészetnek bátor orgánuma” – írta 1933 májusában.¹²⁹ Nemegyszer előfordultak azonban kiszólások is a rövid ismertetőkben, amelyek jelezték az eltérő művészetszemléletet. Ennek egyik jó példája a *Forum* 1934. évi második számáról szóló ismertetésben megjelenő elvárás és a női nemmel szembeni lenéző magatartás: „Kucorová-Záveská Hana prágai építész nő munkáiban hiába keresnék a nemzeti vonást. Szigorúan a napi divathoz igazodik és teljesen utánozza Párizst, ahonnan nemcsak a parfümöt és a rúzszt veszi, hanem az építészetkultúrát is. Pedig milyen érdekes volna egy szláv asszony építész álmait megismerni.”¹³⁰ Az építő- és társ-művészetek közös művészeti folyóirata volt a Kende Béla főszerkesztésével 1936 és 1942 között megjelenő *Művészet*, amely főképpen a Hírek rovatban tudósított a *Forum* legújabb számairól. A cseh építészeti szakfolyóiratok figyelmét nem sikerült kivíni, ebben bizonyára szerepet játszott Szőnyi segítő kéznyújtása a csehországi német építészek felé, ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szemléletbeli különbséget, ami a *Forum* és pl. a Karel Teige nevével fémjelzett cseh *Stavba* folyóirat között volt. A szovjet konstruktivizmus, a holland neoplaszticizmus, a Bauhaus összművészete és a corbusier-i purizmus voltak a cseh szaklap értékorientációjának sarkkövei, a *Forum* ezzel ellentétben teret adott mind a funkcionalizmusnak, mind a klasszikus, hagyományos elemekkel dolgozó modern építészetnek. Ez szakmai és ideológiai konfliktust eredményezett, mégpedig a dogmatizmustól sem mentes Teige részéről, aki a 20-as és a 30-as évek legjelentősebb csehországi szaklapjainak meghatározó szerkesztője és ideológusa volt egy személyben. Nem véletlen tehát, hogy a cseh és morva országrészek művészeti folyóiratai éles elvi küzdelemben álltak, ezért kell kiemelni a *Volné směry* művészeti lap érdeklődését, amely 1936-ban az Informace rovatban több ízben ismertette a *Forum* új számát, mindenekelőtt Johannes Urzidil írásai kapcsán, aki mindkét folyóirat munkatársa volt.¹³¹ A prágai *Die Drei Ringe* is tájékoztatót a kétnyelvű pozsonyi folyóiratról éppen Urzidil írása jóvoltából.¹³² Még sajátosabb volt a szlovákiai művészeti lapok viszonya Szőnyi folyóiratához, amelyben elsősorban konkurenciát lát-

128 Dr. Bierbauer Virgil: *Forum*. Folyóirat a művészet, építőművészet és építőipar számára. 1931. I. évf. 1–3. szám. *Tér és Forma*, 4. évf. (1931) 4. sz. 124. p.; B. V.: Folyóiratokból: *Forum* 1932. 1–12. szám. *Tér és Forma*, 6. évf. (1933) 2. sz. 53. p.; dr. B. V.: *Forum* 1933. 1–9. szám. *Tér és Forma*, 6. évf. (1933) 12. sz. 398. p.

129 *Forum*. *Építőmunka*, 1. évf. (1933) 2. sz. 38. p.

130 *Forum* (Bratislava – Pozsony). *Építőmunka*, 2. évf. (1934) 2. sz. 50. p.

131 *Informace*. *Volné směry*, 32. évf. (1936) 43. p.

132 Urzidil, Johannes: *Das Forum*. *Die Drei Ringen*, 11. évf. (1935) 10. sz. 161. p.

tak. A legbefogadóbbnak az építészek bizonyultak, és éppen az a *Slovenský staviteľ*, amely 1931-es megjelenésével okafogyottá tette a *Forum* szlovák nyelvű ambícióit. E szaklap állandóan feltüntette Szőnyi folyóiratát a cserelapok listáján, és 1935–1936 között több ízben is idézett a *Forumból*, pl. a krematórium-építéset, a kislakások, a modern házportálok és a berlini zsidómúzeum témakörében. Emil Belluš építész intenzíven támogatta a *Forumot*, s ennek hangot adott írásaiban is pl. a *Technický obzor slovenský*-ban méltatta periodikánkat, amelynek szerinte „nincs egy kizárólagos művészetszemlélete, jegyzi és tárgyalja mind a modern, mind az ú. n. realista művészetet (...) kiváltképp dicséretet érdemel a folyóirat mindent átölelő objektivitása.”¹³³ Bár Szőnyi nyitott volt a modern szlovák kezdeményezések felé, rendszeresen tudósított a *Slovenská grafia* új füzetéről, ám viszonzásra mindössze egyszer került sor, amikor a hírrovtatban megemlézték, hogy Szalatnai Rezső pozitívan méltatta tevékenységüket ebben a pozsonyi német és magyar nyelvű lapban.¹³⁴ A *Nová Bratislava* pedig tudomást sem vett a *Forumról*, pedig a szociális kislakás-építéset és a szociofotó közös téma volt számukra. Még összetettebb kép mutatkozik a szlovákiai kulturális és művészeti havilapok és a *Forum* viszonyában, mert abban a nem leplezett nemzeti konfrontáció határozta meg az értékítéletet, ami érvényes volt mind az *Elánra*, mind a *Slovenské pohľadyra*. Már szóltunk Dr. Vladimír Wagner vitriolos tollú támadásáról Szalatnai Rezső *Forumban* megjelent könyvrecenziójára, ám a *Forum* ellen viseltetett szakmai féltékenység sem kizárható, amiért az 1930-as évek végére sem sikerült egy minőségi és konkurens szlovák nyelvű szakmai folyóiratot indítani, pl. a *Matica slovenská* égisze alatt.¹³⁵ Kivételnek számított a jóindulatú és tényszerű ismertetés, amelyek közül az egyik szerzője Kudlák Lajos volt a *Slovenské pohľady* hasábjain.¹³⁶

133 lu– [Emil Belluš]: *Forum. Technický obzor slovenský*, 2. évf. (1938) 1. sz. 34. p.

134 Fórum moderne vedený časopis. *Slovenská grafia*, 3. évf. (1931) 7. sz. 7. p.

135 F. Š. [Fraňo Štefunko]: Z oblasti výtvarného umenia. *Slovenské pohľady*, 52. évf. (1936) 1. sz. 63–64. p.; J. V. [Jaroslav Vodrážka]: Ešte o výtvarnom časopise. *Slovenské pohľady*, 54. évf. (1938) 11–12. sz. 662–664. p.

136 Kk [Ludovít Kudlák]: Z kultúrneho života. *Slovenské pohľady*, 47. évf. (1931) 5. sz. 339. p.

9. kép.

Forum 1938/1. Emil Belluš: Neue Bezirksamt, Pöstyén (Národní knihovna České republiky, Praha-Hostivař)

5. Összegzés, értékekés, a kutatás további irányai

A pozsonyi építészeti és művészeti folyóirat, a *Forum*, a két világháború közötti Csehszlovákia legjelentősebb, magyarnak is nevezhető művészeti sajtóterméke volt. Európai szintű írott és vizuális anyagával beírta magát az ország művelődés-, kultúr- és művészettörténetébe. A folyóirat sikeres választ adott a művészeti lapok számára kihívást jelentő 1930-as évek megváltozott vizuális kultúrájára. Megtalálta azt az utat, amely egy szakfolyóirat esetében is meg tud felelni az új elvárásoknak. A kitűnő nyomdai előállítás, a minőségi papír használata, az igényes grafikai szerkesztés mellett bővítette a hagyományos építészeti tartalmat, megjelent a képzőművészet, fotográfia, film, színház, műemlékvédelem stb. A *Forum* megjelenésének 8 éve alatt megőrizte szakmai integritását, nem vált egyik ideológia szolgálatává sem, sőt bátran bírálta a német nemzetiszocialista kultúr- és művészetpolitikát, de fenntartásokat fogalmazott meg a szovjet újklasszicista építészeti doktrínával szemben is. A folyóirat tartalma a nyitottság jegyében viszonyult az 1920-as és 1930-as évek új művészeti irányzataihoz, az építészetben a funkcionalizmus szemléletét vallotta, ám teret adott a modern (hagyományos) klasszicizmusnak is, a képzőművészetben óvatosan elhatárolódott a művészeti avantgárdtól és a neoklasszicizmust, a modern klasszicizmust és az új realizmusokat követte. Német, magyar nemzetiségi egyletek folyóirata volt, ám e kisebbségi horizont fölé tudott emelkedni, így vonta ki magát pl. a csehszlovákiai magyar aktivista-kormánypárti és ellenzéki vitákból. Szőnyi Endre toleráns és humánus értelmiségi pozíciójának érdeme a szélsőségek elutasítása mind a művészetben, mind a társadalomban és politikában. Befogadó szemléletét igazolja a csehországi német építészekkel és képzőművészekkel vállalt szolidaritás, és főképpen a náciizmus elől menekülő zsidó művésztörténészek, galeristák segítése.

A lap német része a szerzők szakmai végzettsége és rátermettsége révén elismert művészeti folyóirattá, a korabeli Csehszlovákia német, magyar és zsidó építészeinek, képzőművészeinek egyik legjelentősebb nemzetközi fórumává vált. A magyar rész szerényebb személyi állományából erényt kovácsolva sajátos problémákat is feldolgozott, mint pl. a művész és társadalom, a műalkotás és a befogadóközönség kapcsolata, valamint a művészek szociális helyzete, de a peremtémák, mint pl. a népművészet is teret kaptak. Fontos vitákat, ankétokat szervezett a szlovákiai és a szlovákiai magyar képzőművészet sajátosságáról.

A *Forum* megkerülhetetlen, forrásértékű információkat és képanyagot tartalmaz a 20. század első felének építészettörténetét kutatók számára. Éppen ezért további feladatok elvégzése vár ránk, pl. a német tartalom és visszhangjának, kiváltképp az ausztriai és bécsi reflexiók elemzése, valamint egy-egy szerző, tudósító, munkatárs teljesítményének értékelése.

Irodalom

Levéltári források

Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie v Bratislave
Osobný fond Andrej Szőnyi (AVU SNG OF Andrej Szőnyi)

Korabeli művészeti, kulturális periodikák:

DAV (Bratislava), 1930–1937
Elán (Bratislava), 1930–1938
Építőmunka (Budapest), 1933–1935
Forum (Bratislava/Pozsony), 1931–1938
Képzőművészet (Budapest), 1927–1934
Linie (České Budějovice), 1931–1938
Magyar Figyelő (Pozsony), 1933–1935
Magyar Művészet (Budapest), 1925–1938
Művészet (Budapest), 1936–1943
Nová Bratislava (Bratislava), 1931–1932
Slovenská grafia (Bratislava), 1929–1933
Slovenské pohľady (Bratislava), 1930–1939
Slovenský staviteľ (Bratislava), 1931–1942
Stavba (Praha), 1922–1938
Technický obzor slovenský (Bratislava), 1937–1940
Tér és Forma (Budapest), 1928–1948
Volné směry (Praha), 1933–1938
Výtvarná výchova (Bratislava – Praha), 1935–1939

Szakirodalom

- Albertini Béla 2003. *A fotószakíró Brogyányi Kálmán*. Pozsony/Bratislava, AB-ART Könyvkiadó.
- Borecká, Eva 2018a: Medzi tradičným a moderným, architekti Franz Wimmer & Endre Szőnyi. In Filip Bránický, et al.: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie FORUM & ČESKO-SLOVENSKÁ MODERNA*. Brno, Akademické nakladatelství CERM, 67–69. p.
- Borecká, Eva 2018b. *Tradičná moderna na Slovensku*. Architekti Franz Wimmer & Endre Szőnyi. Brno, Akademické nakladatelství CERM.
- Bránický Filip, et al. 2018. *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie FORUM & ČESKO-SLOVENSKÁ MODERNA*. Brno, Akademické nakladatelství CERM.
- Buday, Peter 2009. Časopis Forum ako dokument kultúry a spoločenského diania v medzivojnovom období. In *Ročenka Slovenskej národnej galérie – Galéria 2006-2007*. Bratislava, SNG, 63–69. p.
- Buday Péter 2012. A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra dokumentuma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. 1. sz. 51–62. p.
- Chatrný, Jindřich 2010. Časopis Forum a Brno. Několik poznámek k brněnským stopám. *100 let Důmu umění města Brna 1910 – 2010*. Brno, Dům umění města Brna, 97–115. p.
- Chatrný, Jindřich–Svobodová, Markéta (eds.) 2023. *KALI- / ARCH / FI-FO / TYPO: františek kalivoda (1913–1971): vize a návraty modernismu / modernist vision and revivals*. Brno, Museum města Brna.
- Dulla, Matúš–Moravčíková, Henrieta 2002. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovart.
- Feriancová, Zuzana–Grajciarová, Želmíra–Herucová, Marta 2006. *Bratislavský umelecký spolok 1885-1945*. Bratislava, Albert Marenčin Vydavateľstvo PT.
- Habán, Ivo (ed.) 2019. *Nové realismy. Moderní realistické přístupy na československé výtvarné scéně 1918-1945*. Liberec, Národní památkový ústav.
- Hushegyi Gábor 2001. Brogyányi Kálmán szakírói, művészettörténési tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaságban és a Szlovák Köztársaságban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. 2. sz. 91–101. p.
- Hushegyi Gábor 2005. Brogyányi Kálmán – a művészet, a nép, a nemzet és a politika szolgálatában. 100 éve született a két világháború közötti korszak vitatott csehszlovákiai magyar személysége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 173–188. p.
- Hushegyi Gábor 2006. Őszinte rácsodálkozás. *Új Szó*, 59. évf. 108. sz. (máj. 12.) 13. p.
- Kiss-Szemán, Zsófia 2019. Umelecké dianie na Slovensku v medzivojnovom období s osobitým zreteľom na menšinovú scénu. In Ivo Habán (ed.): *Nové realismy. Moderní realistické přístupy na československé výtvarné scéně 1918-1945*. Liberec, Národní památkový ústav, 133–143. p.
- Kubička Kucsera Klára 1996. Utószó. In Szőnyi Endre: *Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építészete 1848–1918 között*, Pozsony, Kalligram, 137–149. p.
- Lahoda, Vojtěch et al. 1998. *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/2)*. Praha, Academia.
- Longauer, Ľubomír 2012. *Úžitková grafika na Slovensku po roku 1918 I. Modernosť tradície. / Graphic Design in Slovakia after 1918 I. Modernity of Tradition*. Bratislava, Slovart.

- Longauer, Ľubomír 2014. *Úžitková grafika na Slovensku po roku 1918 II. Vyzliekanie z kroja. / Graphic Design in Slovakia after 1918 II. Traditional Clouthes.* Bratislava, Slovart, Vysoká škola výtvarných umení.
- Longauer, Ľubomír 2020. *Úžitková grafika na Slovensku po roku 1918 III. Mierny pokrok. / Graphic Design in Slovakia after 1918 III. Moderate Progress.* Bratislava, Slovart, Vysoká škola výtvarných umení, Slovenské centrum dizajnu.
- Lukeš, Zdeněk 2002. *Splátka dlhu. Praha a její německy hovořící architekti 1900-1938.* Praha, Fraktály Publishers.
- Mojžišová, Iva 2013. *Škola moderného videnia. Bratislavská ŠUR 1928-1939.* Bratislava, Slovenské centrum dizajnu–Artfórum.
- Moravčíková, Henrieta 2014. *Friedrich Wienwurm: Architekt / Architect.* Bratislava, Vydavateľstvo Slovart.
- Moravčíková, Henrieta 2017. *Architekt Friedrich Weinwurm: Nová cesta / Architect Friedrich Weinwurm: New Path.* Bratislava, Slovenská národná galéria.
- Prešnajderová, Klára 2021. Nová Bratislava – takmer zabudnutý avantgardný časopis nového Slovenska. *Kapitál*, 5, č. 6. s. 14–15., <https://kapital-noviny.sk/nova-bratislava-takmer-zabudnuty-avantgardny-casopis-noveho-slovenska/> (utolsó megnyitás: 2025. júl. 20.)
- Prešnajderová, Klára–Béřešová, Simona–Puineuf, Sonja de (eds.) 2021. *ŠUR. Škola umeleckých remesiel v Bratislave 1928-1939.* Bratislava, Vydavateľstvo Slovart.
- Puineuf, Sonja de 2021a. ŠUR a časopis ako fenomén doby. In Prešnajderová, Klára–Béřešová, Simona–Puineuf, Sonja de (eds.): *ŠUR. Škola umeleckých remesiel v Bratislave 1928-1939.* Bratislava, Vydavateľstvo Slovart, 343–361. p.
- Puineuf, Sonja de 2021b. Škola v sieti. ŠUR ako bratislavské centrum medzinárodnej kultúry. In Prešnajderová, Klára–Béřešová, Simona–Puineuf, Sonja de (eds.): *ŠUR. Škola umeleckých remesiel v Bratislave 1928-1939.* Bratislava, Vydavateľstvo Slovart, 363–381. p.
- Szücs György 2020. Visszhang vagy kiáltás. Epizódok a határon túli magyar művészet történetéből. In Szücs György (szerk.): *Összetartozunk. A trianoni határokon túli magyar képzőművészet remekei a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből.* Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, 6–23. p.

GÁBOR HUSHEGYI

MODERNISM—MODERN CLASSICISM—NEW REALISM. THE ART AND CULTURAL HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE FORUM (1931–1938) JOURNAL FOR FINE ARTS, ARCHITECTURE, AND CONSTRUCTION, WITHIN THE CZECH–SLOVAK AND HUNGARIAN INTERPRETIVE FRAMEWORKS

The Bratislava architectural and art journal, *Forum*, was the most significant German–Hungarian bilingual art publication in Slovakia and, consequently, for the Hungarian ethnic community there during the interwar period. Over the eight years of its publication, Endre Szőnyi's journal earned and maintained its professional reputation. It never served any specific ideology and boldly opposed German National Socialist cultural and art policy. The journal was free of an exclusionary mindset, so in architecture it supported both functionalism and modern classicism, while in fine arts it cautiously distanced itself from the artistic avant-garde, and followed the views of neoclassicism and the new realisms. It also provided significant space for new photography, typography, theatre and film arts, and even historical monument preservation. The extensive network of correspondents for the German-language section elevated the journal to a European level. After 1935, the Hungarian-language section gradually became more inward-looking, focusing on specific problems such as the social situation of artists, the artistic education of the public, and the unique characteristics of Hungarian fine art in Slovakia. The final volume was published exclusively in German.